

Második rész A politikus

KÓS KÁROLY politikai értékítéletének kialakulásához két fontos esemény is hozzájárult, ezek a világtörténelem szempontjából csupán apró mozzanatnak számítanak. Emlékirataiban is megemlékezik róluk, s egyúttal azt is kihangsúlyozza, hogy az események nemcsak az ő számára voltak megrázóak, hanem Erdély számára is sorsdöntőnek mutatkoztak.

„... tizenegy éves koromban találkoztam első ízben a politikával.

Nem azzal, amelyik ócska nemzetiszínű szólammal bolondította a jámbor népet, vagy ádáz szócsatákat vívott egy »és« szócskáért. Sem azzal, mely cinikusan csupán piszkos ugródeszkája volt munkanélküli protekciós egzisztenciáknak vagy busásan jövedelmező üzleteknek. Nem a politikának ezekkel a tragikusan hitvány és szégyellni való karikatúráival találkoztam, hanem azzal a halálosan komoly politikával, mely népek és nemzetek életsorsát határozza meg és dönti el, előbb vagy utóbb, jobbra vagy balra.

Én az ún. memorandum-pörrel találkoztam.

Mi volt ennek a pörnek a lényege?

Az erdélyi román politikai vezetők: papok, ügyvédek, parlamenti képviselők népük nevében memorandumot szerkesztettek, melyben – nem véve tudomásul a 67-es kiegyezést – a 48 előtti Erdély rendi alkotmányának olyan módosítását követelték, mely a három törvényes nemzet mellé negyedikül a román iktatja be és vallásukat bevettnek ismeri el. Memorandumukat küldöttség adta át Bécsben, Ausztria császárának [...].

A császár a küldöttséget nem fogadta és a memorandumot a magyar király bíróságának utaltatta át, mely a memorandum aláíróit hazaárulás vádjával perbe fogta. Ennek a pernek kolozsvári végtárgyalásakor, illetve az ítélet kihirdetésekor találkoztam én a politikával.

Természetesen akkor én ezt mind nem tudtam. Azt még kevésbé, hogy ez a per csupán egyik közbelső állomása annak a régi nagy pernek, mely 1784-ben az érchegységi mócok véres és végül vérbe fojtott ún. Horea-forradalmával indult, második állomása a román nép 1848-as évi balázsfalvi nemzeti gyűlése volt, és ez az 1894-es memorandum-per már a harmadik állomás. (Végállomása aztán Trianon lett.)

Mindezt akkor én még nem tudtam. Akkor csak néztem, és bámultam kíváncsian és értelenül a borzongatóan érdekes színjátékot, melyet látnom adatott, de megértenem csak sokkal későbbben.

Lakásunk ablakából néztem a számomra akkor még ismeretlen idegen nép sűrű tömegét, ahogy a vasúti állomás felől mind csak jött, jött, menetelt be a város felé. Azután kiszöktem az utcára és a többi kíváncsi kolozsvári emberrel együtt a Postakert utca torkából néztem a törvényszéki épület előtti teret fulladásig megtöltő idegen népek sokaságát, ahogy szemben az épülettel mozdulás nélkül állott és némám bámulta mind az »Igazság« palotáját. S láttam aztán, hogy egyszer csak meglódul, felmordul és zúgva hullámszik, tolong, tülekedik arrafelé. Aztán láttam, hogy a Külmagyar utcából huszárszvadron kanyarodik ki és beleugrat a tömegbe. Aztán trombiták recsegnek, huszárkard villan, botok puffannak és emberek ordítanak és üvöltenek és rohanganak ide-oda s aztán futnak, nyargalnak, menekülnek...

És mindenki fut már és én is futottam egész erőmből, szorongó szívvel, rémülten – haza, csak haza.

Ez volt első találkozásom a politikával.

(A vádlottakat akkor néhány havi államfogházra ítélte a magyar bíróság.)”

[Kós 1991: 14, 16, 18.]

A másik esemény jóval későbbben történt, 1911-ben. Akkor Kós már ismert építész volt. De nemcsak tervezőként dolgozott, hanem ha a helyzet úgy kívánta, akkor a maga tervezte épületek művezetését is vállalta. A sepsiszentgyörgyi múzeum építkezésénél dolgozott éppen..., de adjuk át neki a szót!

„... hazautazásom napja összeesett az ASTRA (az erdélyi románság kulturális egyesülete) félszázados jubileumi közgyűlésének napjával, melyet az Egyesület akkor Balázsfalván tartott meg. S

miután Balázsfalva az én hazautazásom útvonalába esett, felhasználtam az alkalmat, hogy ezt a román kultúrünnepet közvetlenül láthassam. És amit akkor ott megláttam és megtanultam, az soha el nem felejtett tanulságomul maradt meg bennem, sőt sorsszerű figyelmeztetőm, s eljövendő időkben életutam meghatározója lett.

Balázsfalva alatt, a Küküllő mentén terpeszkedik a hatalmas füves térség: a »Cîmpul Libertății« (a Szabadságmező, ahol az 1848-ban megtartott román nemzeti gyűlés az uniót elutasította és a román nép negyedik nemzetként való elismertetését követelte). Ez a térség volt most a román kultúregyesület jubiláris közgyűlésének színhelye, melyen ott táborozott az erdélyi románság teljessége: papjaival, tanítóival, iparosaival, kereskedőivel, ügyvédekkel, orvosokkal, politikusokkal együtt Erdély minden szegletéből odasereglett földműves és pásztor falusi parasztságának és városi kisembereinek több ezres tömege.

Ennek a népgyűlésnek adtak számot az ASTRA vezetői a maguk sáfárkodásáról, és ennek a népnek mutatták meg az utat, amelyen a jövőben haladniuk javasolják. És ez a nép hagyta jóvá azt az utat, amelyen vezetői őket vezetni elhivatottak. S bekoronázta a kultúrgyűlést, amikor Aurel Vlaicu a maga szerkesztette repülőgéppel felemelkedett a levegőbe, hogy aztán keresztülrepülve a Kárpátokon – megmutassa az utat, mely Erdélyt Óromániával köti össze...

Így tartotta meg ünnepi közgyűlését az erdélyi románok kultúregyesülete...

S még ebben az esztendőben Kolozsvárott az EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) tartotta ugyancsak ünnepi-jubiláris közgyűlését. Azon a napon Kolozsvárt voltam ugyan, de ezen a gyűlésen nem vehettem részt. Mert az egy zártkörű társaság gyűlése volt: azoké a főpapoké, nagypolgároké, mágnásoké (díszvendége a gyűlésnek Apponyi Albert gróf volt), akik az öreg Redut termében rendezett gyűlésre hivatalos meghívólevelet kaptak. Az erdélyi magyar nép: a dolgozó paraszt és városi kisember nem volt oda hivatalos; nem is tudott róla. S a gyűlés az úri társaság bankettjével zárult a New York szálloda különtermében...

A két erdélyi kulturális egyesület két közgyűlésének hűséges fotográfiáját foglaltam össze egy írásomban, a tanulásaival együtt, amit összehasonlításuk kapcsán levontam: hogy melyik nép vezetői szolgálják népüket úgy, ahogy azt szolgálniuk kellene? És hogy a különbségeknek mi lehet (sőt lettek is) a következményei.

Írásomat – első próbálkozásomat az újságírás, a politikai riport területén – elküldtem a *Budapesti Hírlap*nak, mely azt le is közölte: tárcarovatában. De azzal a megjegyzéssel, hogy az írás szerzőjének rossz a szeme, amikor sötétnek látja a valóságot, bajt lát ott, ahol minden a legnagyobb rendben van...

(Pedig akkor mégis az én szemem látott jobban és messze előre.)” [Kós 1991: 116–117.]

A Balázsfalván tapasztalt dolgok teljes mértékben ellentmondtak a cs. és kir. Magyarország belpolitikájának... a budapesti parlament szónokai pedig nem vettek tudomást a történeletről. Íme Kós cikkének egy részlete:

„A sajtó a közvéleménynek hű tükre: a balázsfalvi napok idején a fővárosi lapok közöltek néhány cikket az Astra gyűléséről (igaz, hogy egy részüké, még tekintélyes napilapoké is, roppant téves és furcsa volt), de hamar végeztek vele, és ma már vígan tovább csépelik az obstrukció ócska szalmáját. De mi nem térhetünk oly könnyen és oly hamar napirendre; mert elvégre ez a játék a mi bőrünkre megy. Közvetlenül a miénkre, de végeredményben az egész magyarságéra.

És mi tanulni is akartunk ott Balázsfalván, mert nagyon nagy szükség van immár erre, és lehetett is ott tanulni sokat – az oláhoktól...

Láttunk egy hatalmas nemzetgyűlést, hallottunk halálosan komoly beszédeket. De nem láttunk pózolókat, nem hallottunk frázisokat.

Ez az egyik tanulság.

Láttunk egy hadsereget: nemzeti hadsereget. Mert ez a gyülekezet nem Janku és Axente hordája többé, ez nem támad ellenünk kaszával és faágyúval. És nem fog többé Bécs szolgálatába állni. Ez itt már nemzet, mely öntudatos munkával, pénzzel és kultúrával szerelte föl magát.

Ez a másik tanulság.

Láttuk azt, hogy az odasereglett nép milyen áhitattal szívta magába vezérei tanítását, milyen lelkesedéssel hallgatta a sokszor unalmas beszédeket, hogy meg volt elégedve mindennel, amit kapott, nem kritizált semmit, de fizette örömmel filléreit az Astrának. És nem volt ott rendetlenség, nem volt szó politikáról, nem volt ott izgatás; száraz számadatokat hallottunk, száraz tényeket soroltak elő a szónokok nyugodtan, majdnem unalmasan.

És az volt a benyomásunk, hogy ez volt az utóbbi esztendőik egyik legnagyobb politikai eseménye, ez volt a legveszedelmesebb nemzetiségi politikai izgatás.

Ez a harmadik tanulság.”

[Kós Károly: Levél a balázsfalvi gyűlésről. *Budapesti Hírlap*, 1911. szept. 6.]

Cikkének üzenete egyértelmű volt, de a címzett – a magyar kormány – tudomást sem vett róla. Kós véleménye szerint a kormány nemzetiségi politikájának az erdélyi magyarság látja kárát. Cikkében többek között azt javasolja, hogy a kormány vegyen példát azoktól az államoktól, amelyek az idegenekkel szemben bizonyos korlátozó intézkedéseket vezettek be, ettől remélve országuk megerősödését:

„1. Pózenben [Poznan] tilos a lengyeleknek német birtokot vásárolniuk.

2. Romániában tilos iskolákban (nyilvános iskolákban), sőt templomokban más nyelven, mint oláhul beszélni és tanítani.

3. A szabad Amerika csak azt ismeri el állama polgárának, aki szóban és írásban bírja az angol nyelvet, és tisztában van az alkotmány főbb elveivel: szavazati joga pedig csak [amerikai] állampolgárnak van.” [uo.]

Kós Károly úgy látta, hogy a magyarság Erdélyben egyre több területen szorul háttérbe, a friss erőikkel, okos taktikával szervezkedő románság viszont egyre nagyobb teret nyer. Ezt a maga módján szóvá is tette, s a maga eszközeivel megpróbálta orvosolni is. Nem sok sikerrel.

Az idézett cikk három évvel a „nagy háború” kitörése előtt jelent meg, mely háború már a kitörése pillanatában vesztesre ítéltetett. A budapesti kormány politikájáért az utódállamok magyarsága pedig kamatostul fizetett meg (és fizet azóta is).

Három hónap elteltével, Kós – 1912 januárjával kezdődően – beindította *Kalotaszeg* című hetilapját, amelynek nyomdászattörténeti vonatkozásairól az első részben már szó esett. A lap révén Kós saját politikai nézeteinek kívánt nagyobb teret biztosítani, remélvén, hogy a betű által újabb híveket toborozhat. Tudjuk, hogy ez az „újságosi” csak amolyan téli pótcselekvés volt, de úgy látszik, Kósnak annyira tetszett ez az új szerepkör, hogy 1939-ben így emlékezik a *Kalotaszegre*:

[Az építkezések miatt] „... hetilapomat – legnagyobb sajnálatomra be kellett szüntetnem, s így akkor csak egy kurta negyedévig hirdethettem transzilván eszméimet. Ami szerintem pótolhatatlan veszteség volt és marad.” [Kós Károly: Találkozásaim Móricz Zsigával. /1939/ In: *Kós* 1969: 216.]

A lap cikkeit a megjelenés időrendjében szemlélzem az alábbiakban, de már az első számokban is meglátszik az írások vezető témája: az Erdély-központúság. Többször sugallja, de le is írja, hogy „Magyarország” és a történelmi Erdély között lényeges különbség van. S az csak természetes, hogy Erdélyt és lakóit különbeknek tartja az alföldieknél...

A lap beköszöntő cikkét nem Kós írta („a bevezető cikket ... Kriesch Aladár festőművész jó barátom küldte kérésemre” [Kós 1969: 216.]), de igen jellemző írása ez a lapnak, akár politikai programbeszédnek is elmegy.

„Külön magyar világ ez itt a Vlegyásza alatt, sok-sok szépséggel a maga nagy elfogultságában és sok ódon zamattal, ősi kultúrával a maga százados elzárkózottságában.

De csak volt. Ma már mind szorul összebb, kisebbre-kisebbre. Egy-egy eldugott völgyi falu, itt felejtett, düledező templom, magános udvar őrzi csak a régi világot. [...]

A vasutak mentén pedig jön a nyugat nekünk idegen kultúrája, idegen magyarsága, hozza portékáját: gúnyját, beszédét, szokásait, erkölcsseit. És mint megunt rongyot, alkalmatlan akadályt, hányják le magukról leányaink nagyanyáink ruházatát és erkölcsét, az anyák pedig leveszik a tálasról a poros györi-kancsót, tálat, lefejtik az írásos varrottast párnáról, ágyfőtől-valóról, rúdra valóról és cserébe adják a pesti kupecnek gyári csipkéért, cifra rongyért. A házba se kerül ma ősi bútor, de pad helyett kanapé, láda helyett kaszten, kályhaskemence helyett platten és lábos helyett zománcos vasedény.

A ház is laposfedelűnek épül már, tornác helyett verandával, zszindely helyett betoncseréppel és egyszerre szürke lesz a világ itt, mint a nyugati szél hozta köd.

A régi Kalotaszeg pusztul és új idők új világot formálnak.

Mi kalotaszegiek tudjuk ezt jól és tudjuk azt is, hogy ezt a folyamatot megállítani nem lehet. Pusztulnia kell a réginek, mert úgy, ahogy reánk maradt, nem tud beilleszkedni az újba.

Mit akarunk, mit akarhatunk?

Azt akarjuk, hogy az új Kalotaszeg magyar legyen, művelt legyen és a mienk legyen. Legyen az folytatása a réginek, mint ahogyan folytatása vagyunk apáinkra [apáinknak] mi.

Menteni akarjuk azt, amit lehet, óvni akarjuk magunkat attól, hogy eldobva a régít semmivel maradjunk, prédául oláh kulturálatlanságnak és nyugati idegen kultúrának.

Harcolni akarunk minden ellen, ami nem magyar és idegen nekünk. [...]

Egyetlen fegyverünk a mi erős, magyar hitünk. Egyetlen politikánk, hogy nem politizálunk. Egyetlen akarunk, hogy magyarok, s kalotaszegiek akarunk maradni.

Ebben segítsen meg minket a mi teremő Istenünk és a mi kalotaszegi magyar erőnk.”

[*Kalotaszeg*, 1. sz. (1912. jan. 7.)]

NEM KÍVÁNOM az írás ellentmondásait értelmezni (lásd az idézet utolsó kilenc mondatát), sem a *Kalotaszeg* cikkeinek elfogultságát vagy a hetilap történelem-szemléletét minősíteni, majd megteszik azt a történész céh mesterei, csupán néhány jellemző részletet ragadok ki a lap cikkeiből és Kós műveiből, eljuttatva azokat a mai olvasóhoz. – Kós ígéinek egy része ma is érvényes, s ki a magyarság közös gondjait magáénak érzi, bizonyosan talál majd néhány olyan eszmetöredéket, amelyen érdemesnek található hosszabbban elgondolkodni...

Természetes, hogy mindenki más szemmel, más szemüvegen át tekint a világra, más tapasztalatai voltak Kósnak az erdélyi létről 1911-ben, 1921-ben vagy 1945-ben, mint könyvünk bármely olvasójának – születésétől napjainkig. Az idézett szövegekkel (szótlanul, hümmögve...) egyet lehet érteni, lehet velük vitatkozni, de – mellőzve minden vitát és érvelést – akár az asztalról is le lehet söpörni... Kós politikusi hiszekegyét viszont csak írásain keresztül lehet megismerni. Ha az olvasó cáfolni akarja, megteheti, de akkor is meg kell ismernie Kós elveit, hogy saját szempontjaival összevetve tovább finomíthassa önmaga építkező stratégiáját (vagy: túlélési politikáját, önsorsrontó filozófiáját stb.).

Példát is mondok a „továbbgondolós olvasásra”, megszakítva rövid időre az életmű szemlélését. Huszonegy évvel későbbi írásából idézek, amelyben Kós – egy kritikára válaszolva –, a kalotaszegi népviseletről ír: „A nép pedig nem talál ki viseleteket, legkevésbé új szabást (szerkezeteket), de következetesen őrizi a régít, amíg – fel nem cseréli mással, amit *eltanult* mástól.” [Kós Károly: *Észrevételeim Szilády Zoltán bírálatára. Erdélyi Helikon*, 1933. 2. sz. p. 144.]

Ezt csupán azért idéztem, hogy hozzátehessem a magam véleményét: a „nép” következetessége ugyancsak viszonylagos, olykor túl könnyedén lemond hagyományos viseletéről. Manapság a nyugatról behozott, használt ruhaneműt hordják faluhelyen is, sőt olyant is láttam, hogy húsvét hétfőjén nem népviseletben, hanem farmernadrágban és sportcipőben indultak locsolkodni a legények.

Ilyen irányú továbbgondolásra serkentjük olvasóinkat, noha jól tudjuk: kevés a remény arra, hogy a Kós lapja által vázolt kultúra-feladási folyamatot meg lehessen állítani. De folytassuk tovább az idézetek sorolását, hátha mégis lesz valami foganatja...

Az ősi kultúra féltése tükröződik egy másik cikkben is. – *A körösfői templom tornya* című írásban (1912. 1. sz.) azt fájjalja a névtelen cikkíró, hogy a toronyról a zsindelet levették, s azt horganyzott bádoggal helyettesítették. Kár és vétek, írja, hiszen eredeti szépségében kellett volna azt megőrizni, hiszen az épület – a kalotaszegi magyar kultúra része –: „Egy érthetetlen szép csoda. Egy apáinkról reánk maradt emlék.” Írásának végén figyelmeztet: „Úgy járhatunk, mint az egyszeri szegény nemesember a mentéjével: addig foltoztatta, toldoztatta, amíg a mentéből foltos szakett lett.”

Az *Erdély és a pesti közvélemény* című cikk három folytatásban jelent meg (2–4. sz.), s e rövid életű lapnak ez az egyik leghosszabb és legmagvasabb közleménye.

„A cikk egy országos vitához kapcsolódik, mely akkor robbant ki, amikor a budapesti kormánykörök elutasították az erdélyi közvéleménynek azt az óhaját, hogy Kolozsváron műegyetemet állítsanak fel. Ez alkalomból Kós elősorolja az erdélyiek gazdasági sérelmeit, s még nála is szokatlan hevességgel kel ki az Erdélyt félgymati helyzetben tartó magyarországi vezető körök ellen.” [Varró 1973: 53.]

A cikk néhány jellemző részlete következik:

„Cholnoky Jenő dr. a kolozsvári egyetem professzora előadást tartott 1911. december 5-én Magyarország legnagyobb és a nyilvánosság előtt legtekintélyesebb műszaki egyesületében, a Magyar Mérnök és Építész Egyletben a második műegyetemről, melyet tekintettel arra, hogy Erdélynek, Erdély magyarságának élet-halál kérdése az, hogy a szupremációt gazdaságilag és technikailag is kezében tartsa, Kolozsvárott javasolt felállítani.

Előadását ezzel kezdte:

»Megvallom, félve állok ide az előadási asztal elé, mert általánosságban azt tapasztalom, hogy Erdély ellen Budapesten némi antagonizmus és bizonyos előítélet mutatkozik. [...] Ezt a szegény országot (Erdélyt) elhanyagoljuk. A mi budapesti gondolkodásunk lenézéssel illeti, pedig erős védővárunk, melynek megerősítésére a legnagyobb szükség van. Hisz Erdélyben napról-napra húzzák ki lábunk alól a földet és annak többsége oláh kézre kerül... Ha mi kezünkben tartjuk a gazdasági erőt, megmentjük a hazát. Ilyen helyen van tehát a legnagyobb szükség a kulturális centrumok kifejlésztésére...«

Sajnos, azt hitte a professzor úr, hogy Pesten tekintetbe fogják venni erdélyi érveit, tekintetbe fogják venni azt, hogy itt nem arról van csak szó, hogy az intézet abszolút a legjobb helyre kerüljön, avagy nem. Hanem arról, hogy egy pusztuló, életéért minden eszközzel harcolni akaró, elhagyott nemzetet segítsen megtartani.

Természetesen, hogy – közönséges utcai kifejezéssel éljek – ledorongolták.

Megállapították, többek hozzászólása után, hogy Erdély általában, de különösen Kolozsvár egyáltalában nem alkalmas hely műegyetem felállítására. Mert nincsenek gyárak, mert nincs ipar, mert a budapesti műegyetemet kell elsősorban fejleszteni, mert a kolozsvári műegyetemen nem is kaphatnának a hallgatók műszaki szellemű képzést stb. Ellenben mindnyájan tiltakoztak az ellen, hogy a budapesti közvélemény általában ellenszenvvel viseltetik Erdély irányában. És szükségesnek tartották megjegyezni, hogy külön Erdély nincsen, ők csak egy Magyarországot ösmernek. [...]

De hogy ezt az antagonizmust, ezt az Erdéllyel való nemtörődömséget nem Cholnoky professzor úr fedezte fel, azt bizonyítja a pesti sajtó egyértelmű állásfoglalása Erdély érdekei ellen az emlékezetes sármási gáz-ügyben. Akkoriban – a múlt tavaszon – Erdély magyarsága Erdélynek a gázban rejtőző kincsét a maga erejének gyarapítására akarván kihasználni, tanácskozássra gyűlt Kolozsvárra, hogy ez miképpen volna megoldható. Erre a pesti sajtó kivétel nélkül támadt Erdélynek, jogtalanságról, szeparatiztikus törekvésekről írt, de egyúttal nem felejté azt sem el, hogy szellemes krockokban »Erdélyi gázkirályságról«, erdélyi Don Kihote-król [Quijotékról] írjon. [...]

Bizonyítani fogjuk azt, hogy Erdély csak politikailag nincsen, de földrajzilag, történelmileg, sőt jogilag, s ami a legfontosabb, a köztudatban igenis van és lesz is addig, amíg csak meg nem változik a pesti közvélemény rólunk.

Ha pedig az a közvélemény ilyen marad, akkor időtlen időkig élni fog bennünk a külön erdélyiség tudata. És megmarad bennünk az az érzés, hogy nekünk nem édes testvérünk Magyarország, hanem mostohánk, akitől semmit sem várhatunk, ha rosszat nem. [...]"

A „magyarországi” közvélemény ellenséges érzületét többek között „az erdélyi dolgokban való teljes és tökéletes járatlanság”-gal magyarázza. Ez a *járatlanság* különben minden magyarországra – kicsitől a nagyig, kubikostól a miniszterig – rámondható és az utóbbi nyolc-tíz évtizedben általánosan jellemző volt.

A közlemény második részében [*Kalotaszeg*, 3. sz.] a cikkíró folytatja Cholnoky professzor előadásának ismertetését, dőlt betűvel kiemelve azokat a részeket, amelyeket hangsúlyozni kívánt.

„Ahol fizikai határ mutatkozik, ott bizonyos különállóság, a határok szerepe fejlődik ki. Magyarország és Erdély területén ennek a geográfiai különállásnak eredménye egyszer a politikai és történelmi különállás volt. De ez nem jelent most különállóságot, hanem csak életmódot, külön társadalmi és gazdasági centralizálódást... Minálunk a határ kétségtelen és ez mindig ketté fogja választani országunkat bizonyos tekintetben, ami miatt az egyik centrum itt, a másik pedig amott fog kifejlődni. *Fizikai földrajzi szempontból tehát Erdély külön része országunknak.*

Hogy történelmileg mi Erdély, azt röviden emlékezetébe idézzük mindazoknak, akiket illet, a következőkben.

Erdélyország a honfoglalás óta, az 1848-ban kimondott Unióig, illetőleg annak '67-ben való érvényesüléséig mindig önálló életet élt. Az Árpádok alatt külön vajdaság, sokszor mellékkirályság is [...]. Ügyeit tehát önállóan intézte már akkor is és a későbbi, fejedelemség korabeli alkotmányának, intézményeinek csiréit már az Árpádok alapozzák a szászoknak, székelyeknek adományozott privilégiumaikkal.

A mohácsi veszedelem sírba dönti a magyar impériumot. Magyarország középső része török uralom alá kerül, nyugati része és Felsőmagyarország a Habsburgok kegyelmére bízza magát: *csak Erdély marad meg nemzeti országnak, élén a kiülőzött, elhagyott utolsó nemzeti királlyal: Szapolyai Jánossal*, az erdélyiek »jogos János király”-ával.

Azóta 200 esztendőn keresztül Erdély képviselte a magyarságot: Erdély tartotta, őrizte és harcolt a magyarság ideáljaiért csak azért – ezt jegyezze meg jól a »magyarországi« közvélemény – csakis azért, hogy dolgavégezetten visszaadhassa Magyarországnak azt, amit »Magyarország« dobott el magától a mohácsi veszedelem után: a magyarság, a nemzeti eszme, a magyar impérium képviselőjét.

Hogy Erdély a nehéz századokban miképpen oldotta meg önként magára vállalt feladatát, azt illik tudnia mindenkinek. A Bocskayak, Bethlenek, Rákócziak zászlóikra írták: »Istenért és Szabadságért« és ezeket a lobogókat Erdély hétszilvafás nemesei, kópíás [kopjás] székelyei, lándzsás szászai Bécsig, Nikolsburgig és Linzig vitték diadalra – »Magyarország«-ért. Nem magukért bizony! [...]

Más most vegyük szemügyre a mai állapotot.

Földrajzi fekvésünk ma is ugyanaz, mint ezer esztendeje; magába zárt, egységes, magas fekvésű medence Erdély. Történelmünk csak ötven esztendeje közös Magyarországgal, de néprajzi, gazdasági, közlekedési viszonyaink, nemzetiségi kérdésünk más, nem közös. De mások a tradícióink is. Mi még a külön Erdély apáinak fiai vagyunk. De ezenfelül *magánjogunk, bányajogunk* még mai napon is más, mint a »magyarországi«. Tehát még a törvényekben, *az életben lévő törvényekben is »Erdély« vagyunk még.* Ezt minden jogász tudja.

Azt nem tudjuk hát, hogy miért akkor a nagy szemrehányás amiatt, hogy mi »erdélyi«-eknek tartjuk magunkat? De azért őszintén beszélünk, ha azt mondjuk, hogy mi régen elfelejtettük volna a mi külön »erdélyi«-ségünket, ha »Magyarország« nem járna el velünk *szemben* olyan módon, hogy folyton-folyvást eszünkbe kell jutnia ennek...

Egynéhány példával szolgálhatok erre az »emlékeztetésre« vonatkozólag, amelyekből megállapíthatják az előbb mondottak igaz voltát.

1906-ban, tehát hat esztendeje csak, temették Rákóczi és Thököly hamvait. A temetést, illetőleg az egész akciót vezető bizottságban erdélyiek is voltak, akik megemlékezvén arról, hogy Thököly és Rákóczi erdélyi fejedelmek is voltak, azt kérték, hoznák őket Törökországból Erdélyen keresztül haza, hogy egykori alattvalóik utódai saját hazájukban hajthassák meg lobogóikat egykori apáik fejedelmeinek holtteste előtt. [...]

De a bizottság elutasította ezt a javaslatot azzal az indoklással, hogyha tetszik az erdélyieknek, jöjjenek Pestre gyászolni és az orsovai, sokkal hosszabb útvonalon hozták a holttesteket haza, Erdély elkerülésével, sőt a rehabilitáló törvénycikkéből is szándékosan kihagyták a »fejedelem« címet. Kommentár ehhez nem szükséges.”

Újabb, hasonló példák (Apaffy Mihály, Barcsay Ákos, Kemény János) nyomán keserűen jegyzi meg a cikkíró:

„Hát jól van! Erdély egyszer el fogja temetni a maga »külön« fejedelmeit. De akkor, azon a temetésen »Magyarország« csak vendég lesz. És hamvaik fölé talán emléket is fog állítani, hatalmasat, gyönyörűt, de arra azt kell majd róni, hogy »emelte fejedelmeinek sírja fölé Erdélyországot«...

Hát ha »Magyarország« nem akar közösséget vállalni a kegyeletben »Erdélyel«, miért akar közösséget az »Erdély« földjéből fakadó kincsben? Mondják, nem furcsa ez egy kicsit?”

Az írás harmadik része hasonló hangnemben folytatódik, újabb sérelmeket sorolva, ezúttal a művelődés és kultúra területéről. Nem akarván hosszúra nyújtani az idézetet, csupán egy részt emelünk ki:

„Erdély »Nemzeti Színházát« Pest, illetőleg Magyarország ledegradálta a pesti Nemzeti Színház előkészítő tanfolyamára. Leküldi ide kipróbálatlan színinövendékeit Kolozsvárra játszani: ha azután »beválnak«, nyakra-főre viszi őket Pestre, ha nem, otthagyja őket. Jó így is a »vidéknek«, ugyé tisztelt pesti magyarok. Pedig tudni illik, hogy az erdélyi Nemzeti Színház a pesti Nemzeti Színház apja, Magyarország első állandó magyar színháza, melynek saját vagyona vagyon, amit erdélyi magyarok adnak össze.

És a múlt nyáron ennek az erdélyi Nemzeti Színháznak erdélyi ember által adományozott alapítványi birtokát árvereztették el. És a birtokot – a magyar kultuszminisztérium asszisztenciájával – oláhok vették meg.”

Ezt a rövid részt csak azért kívántam kiemelni, mert e jelenségnek mai változata is van. A Budapesten kiadott *Új magyar irodalmi lexikonban* [Bp., 1994, Akadémiai Kiadó] szócikket írtak a „második pesti magyar színtársulatról”, de nincs szócikke az „első magyar színtársulatról”; a *Nemzeti Színház* szócikk 1837-tel kezdődik, de arról nem esik szó, hogy magyar nyelvterületen az első kőszínház Kolozsvárott, a Farkas utcában, 1821-ben nyílt meg. Van ugyan egy *Erdélyi Magyar Színjátszó Társaság* (1792–1809) szócikk, de nincs összefoglaló szócikke az erdélyi magyar színjátszásnak, s a kolozsvári Nemzeti Színházat is kifelejtették. Azt persze nem tudhatjuk, hogy e „feledékenység” mögött mi rejtezik, de előfordulhat, hogy a Kós és kortársai által sérelmezett Pest-központúság máig ható utórezgéséről van szó...

No, de térjünk vissza eredeti témánkhoz. Sajnos, nem tudunk olyan részt idézni, aminek ne lenne máig ható folyománya:

„A székely már 40 esztendeje vándorol Romániába és Amerikába. Mégis csak a legutóbbi esztendőben vette ezt tudomásul közönség és állam.”

A cikkíró Beksics Gusztávot idézi, aki a föld idegen kézre való jutását próbálta megakadályozni, javasolván, hogy „az állam vásárolja össze az erdélyi magyarságtól elhulló földbirtokokat, sőt, ahol

céljaira szükséges, mindenféle eredetű földbirtokot vásároljon össze” – de, teszi hozzá Kós – „ez a javaslata mai napig csak javaslat maradt.”

A cikk hangvétele és következtetései a már idézett 1911-es íráshoz hasonlítanak, de szavainak nincs, nem lehet visszhangja. A pesti nagyurak nem olvassák a *Kalotaszeg*t. Pedig elsősorban nekik szól az üzenet.

Hosszú cikkének konklúzióját az utolsó sorok rögzítik:

„Tessék hát azt állítani, hogy Pesten nincsen antagonizmus Erdély ellen; hogy nincsen külön Erdély és Magyarország. – Sajnos, van! És hiába tüntette el a hivatalos Magyarország az engedélyezett iskolakönyvekből *Erdély földrajzi fogalmát* is, elnevezvén azt Királyhágón túli területnek, illetőleg délkeleti felföldnek; az élni fog, mint élő valóság és nemcsak földrajzilag. Mert más az erdélyi ember és más a magyarországi, de különösképpen más és nekünk idegen a pesti magyar.”

E gondolatnak később, 1921-ban kerekedik visszhangja, a *Kiáltó* szóban, amikor látva azt, hogy Budapest, ill. Magyarország „lemondott” Erdélyről és a Részekről – Kós meghirdeti a programot: a magunk lábára kell állnunk, magunknak kell felépítenünk a jövőnket.

EGY KALOTASZEGI MÁGNÁS című írásában Bánffy Miklósról írt, abból az alkalomból, hogy az erdélyi grófot kinevezték az Operaház és a Nemzeti Színház kormánybiztosává.

Ebből az alkalomból Bánffyról azt írta a fővárosi sajtó, hogy: „Rendkívül művelt, olvasott, művészi érzékű, modern ízlésű ember.” Kós hozzáteszi:

„Bánffy Miklós több ennél. Mi erdélyiek és különösképpen mi, kalotaszegiek valamivel többet tudunk róla. – Először is Bánffy Miklós talán a legkomolyabb erdélyi politikus. Pártonkívüli képviselő, de Erdélyt, a mai Erdélyt, az ő szűkebb pátriáját képviseli ő a pesti fényes parlamentben állhatatosan, hűségesen mindenféle formában.

Ebből a szempontból érdekesen lehetne őt összehasonlítani csodálatos őseivel: Bánffy Dénessel, Erdély egykori főkapitányával. [...]

... Történt egyszer, jó Apaffy Mihály urunk fejedelemsége idejében, hogy országgyűlést tartának Erdély rendjei. A tárgy igen nagy fontosságú vala: a magyarországi urak segítséget kértek Erdélytől a császár ellen, mint már olyan sokszor azelőtt is.

Teleki Mihály, az első tanácsos úr a segély mellett szónokolt, Bánffy Dénes ellene.

És miközben Bánffy beszélt, a magyarországi urak közül valaki, talán éppen Thököly Imre, gúnyoskeserűen közbekiáltott:

– Talán kegyelmednek, Bánffy uram, Magyarország idegen föld, ugye?

– Ti mondtátok! Igenis! Idegen ország voltatok nekünk mindenkoron; még több, mostoha testvérek! Ti vétkeztetek mindig és mi szenvedtünk miatta. Mi harcoltunk és küzdelmeink gyümölcsét ti vesztegettétek el. A ti viszálykodásokotok háromszor dönté sírba a hazát, Erdély háromszor támasztá fel újra. Mi adtuk nektek a hősöket, ti adtátok nekünk az árulókat!”

Majd Bánffy Miklós szavait idézi, aki Pestre indulása előtt a következőket mondta:

„»Nehézségeknek, összeütközéseknek és súrlódásoknak, melyek Erdélyt érték, sokszor az volt az oka, hogy olyanok beszéltek bele ügyeibe, akik nem értették meg Erdély ügyeit... Mi sok évszázados fejlődésre tekinthetünk vissza, nem engedtünk egy betűt sem törvényeinkből, sem lelkünk parancsából és fent tudtuk tartani a magyar uralmat s nem kértünk erőt kölcsön senkitől. Csak abban vétkezhettünk, ha elfelejtjük, hogy jogunk van saját földünket, belső életünket és otthonunkat irányítani... «

Tudja az Isten, mintha valami volna Bánffy Dénes hangjából ezekben a szavakban. Valami olyan észjárás, erő és zamat, ami itt öröklődik apáról fiúra, itt Erdélyben, amely föld ma nincs és mégis van.” [Kalotaszeg, 1912. 7. sz.]

A cikk további része kissé túlzó módon dicsérte meg Bánffyt, de ez érthető, hiszen Kós Bánffy-párti volt: íróként, művészként és politikusként egyaránt sokra becsülte ezt az – úgymond – „igazi erdélyi embert, erős kalotaszegi magyar”-t. A későbbi évek folyamán közös ténykedések is összehozták őket (pl. a lapkiadás, az irodalom, a vécsi Helikon-találkozók), nem utolsósorban a Bethlen György iránt táplált – különböző indítékokból táplálkozó – ellenzéki érzelmek...

A HETILAPNAK KÖSZÖNHETŐEN Kóst jobban megismerte Kalotaszeg értelmisége, a nép egyszerű fia pedig akkortájt kezdte megjegyezni a nevét annak az embernek, akit néhány év teltével csak „mérnök úr”-ként emlegetett. Kós 1914-ben Sztánára költözött, az egyszerű földműves pedig igen szívesen hallgat annak a szavára, aki ugyanazt a kenyeret eszi, mint ő.

Bár a példányszámról nincsenek adataink, Kós vallomása alapján úgy tudjuk, hogy a lap sokakhoz eljutott. Kós – több helyen is – büszkén említi, hogy még Svájcban is volt egy előfizetője: Boncza Berta, Ady jövője felesége.

A következő számban, az író bemutató rövid cikk után megkezdte Móricz Zsigmond *Márkus* című novellájának közlését. Üdvözli Móriczot, aki hősei élén „elhozta azt az egész magyar világot [...] Eljöttek vele mind eldugott falvaikból, rongyos kúriáikból a bocskoros nemesek, cserepes házaikból azok a csizmás parasztok, akik mindig harcoltak [...] akik kálvinisták és kurucok, nagy szívűek és összeférhetetlenek és – szegények voltak, de mindig gőgösek és legyőzhetetlenek és ma is ilyenek.” – Utal arra is, hogy „az ő jóvoltából szabadon választhatunk összes munkáiból. Nehéz volt a választás és lehet, hogy nem mindenki találja ezt a legjobb eddigi temérdek írása közül, amit mi választottunk. De nekem úgy tetszik mégis, hogy ez a novellája jellemzi leginkább nemcsak íróját, nemcsak azt a világot, melyből tárgya vétetett, hanem azt a magyar világot is, melynek meglátásához éppen Móricz Zsigmond által jutottunk.” [Kalotaszeg, 8. sz.]

A számot az *Erdélyben keressük!* című írással indítja, melynek folytatását – akárcsak a novelláét – a következő számban olvashatjuk.

Ez az írás a műegyetemi évek alatt tett erdélyi tanulmányutak tapasztalatát, eszmei hozadékát összegezi. A cím a *magyar művészet* gyökereire utal.

„... azt gondoltam, itt kell megtalálnom az igazit, az élő, az élő magyar művészetet, amiből csinálni lehet valamit.

Itt, ahol olyan szép volt a múlt és olyan szomorú a jelen.

Itt, Erdélyben, ahol valamikor terebélyes fa volt a nemzeti művészet, ma pedig korhadó gyökér. De egy csepp élet, az még van benne.

És azért újra és újra járom ezt a földet, ezeket a hegyeket. Keresem a kincset és találok egy-egy morzsát belőle. Szedem össze, szedem össze, viszem haza, egy csomóba gyűjtöm; mert hátha egyszer, talán... mégis! [...] Alig-alig veszem észre, hogy egyedül vagyok. Csak néha-néha, ha egy-egy gúnyos szó, egy-egy gőgös nyugati újmagyar beszéd üti meg a fületem, akkor eszembe jut, hogy talán már mégis hiába!

De a múltkoriban olvastam egy új magyar írást. Egy poéta írását, aki éppen úgy, mint én is, keletről indult el nyugatra és aztán – aztán újra csak visszatért keletre.

És megvigasztalt engem akkor az az írás, merthogy más is keresi a magyar szépségeket, nem csak én, más is *itt* keresi Erdélyben, ahol én.”

Aki szintén Erdélyben *keres*, az nem más, mint Ady Endre. Kós örömmel fedezi fel Ady egyik cikkét és hosszan idéz belőle (sajnos: sem a forrást, sem az írás címét nem közli); a hangvétel azonos.

Kós és Ady – két, Erdélyben született, kálvinista magyar, akik elkötelezett hívei az erdélyi eszmének, akik jobban érzik magukat a hegyek között, mint az alföldön, akik imádják Kalotaszeget... Ady idézése után ismét Kós veszi át a szót:

„Hallottam dalolni balladáinkat, melyekről egykor szintén kisütötte a pesti tudomány, hogy azok hamisítványok, de amelyekkel ma már hengeg a magyar kultúra. Ezek a balladák pedig az erdélyi magyar fajtát a világ legnagyobb poétái mellé emelték. – Egykor azt hittük nagy szégyenkezve, hogy a cigánymuzsika: magyar zene. Ma az ősi erdélyi népdal, a nóta alapján már nemzeti nagy zenét csinál egy magyar fiú. Hát persze, hogy megtagadja őt is a magyar hivatalos zenevilág. [Utalás Bartók Bélára, aki 1912-ben már ismert zeneszerző és előadóművész volt; 1907-től kezdődően, Kodállal közösen, népzene gyűjtött Erdélyben. – K. P.]

[...] Erdély az a zuga a magyar világnak, ahol nemzeti művészet és kultúra volt mindig. Ahol ez nem máról holnapra csinálódott, de ahova még valahonnan Ázsia szívéből hozták vidám lovas örök és aztán apáról-fiúra adták azt drága örökségképpen.” [Kalotaszeg, 8. sz.]

Az „Ázsia szívéből jött lovas ör” képi formában is megjelenik a lapban, az *Erdélyország* rovatcím figurájaként, de ugyanaz az alak kerül kilenc év múlva a *Kiáltó* szót tartalmazó füzet címlapjára is. A lovas figurával előbb az *Atila királ* balladáját illusztrálta, kisebb változata a *Napkelet* címlapján látható, de Mátyás Vilmos is ezt kívánta az ex libriszére rajzoltatni.

Erdély magyar művészetéről szóló eszmefuttatását a lap következő számában fejezi be.

„Az alap megvan. Nemzeti művészetünk gyökere Erdélyben még él.

Ez a művészet nem volt pásztorfaragás, nem volt paraszt mesterkedés, nem volt cigánymuzsika, sem magyar kurjantás, de tulipán-művészet, tulipán-magyarság sem volt és nem állott csak különböző szűr-motívumok ide-oda applikálásából. De egy egész teljes és szerves munka volt, melyet az erdélyi társadalom minden rétege évszázadokon keresztül csinált, fejlesztett és gazdagított és amely mindig szorosan együtt haladt az erdélyi élettel.

Az erdélyi magyarság nem motívumokat őrzött meg, hanem egy igazi, önálló nemzeti művészetnek alapjait, romjait, rongyait.

És mégis! – művészet, iparművészet ma *csak Budapesten* van, azt csak Budapesten tanítanak. A budapesti művészkávéházak, művész clubbok csinálnak ma *nemzeti művészetet*. Ma ott akarnak nemzeti művészetet teremteni, ahol annak semmiféle alapja sohasem volt. Ahol az élettel parányi vonatkozása sincs annak, ahol annak nincsen múltja, nincsen őse.

Olyan ez a nagy akarás, mintha valaki egy emeletes ház legfelső emeletén cserépben akarna búzát termesztetni, hogy egyszer – nemsokára – kenyeret süthessen lisztjéből.

De bizony mondom, hogy búzát ezer esztendő múlva is csak az öreg föld fog nekünk teremni, ha leszállunk hozzá, ha megdolgozzuk, ha megismerkedünk és megbarátkozunk vele; ha verejtékezünk a vele való nehéz munkától, ha megküzdünk ellenségeivel és ha bízunk benne. Akkor lesz búzánk, lesz kenyere. De csak akkor.

És Erdélyben él nemzeti művészetünk gyökere.

És mi ezzel a tudatunkkal tehetetlenül állunk itt, Erdély földjén, mert hogyan folytassuk apáink művészi munkálkodását, ha nincsen ahol tanuljunk; mert Budapesten tanulhatnók csak meg azt, ami nélkül dolgozni nem tudunk, de Budapest hozzánk messzebb van, mint – Bukarest.

Régen itt voltak a céhek, voltak kiváló mestereink, akik utódokat neveltek, régen vándorolni ment az iparos és régen nem konkurált az idegen kontár és a gyár.

Ma semmink sincs, se iskolánk, se egészséges iparunk, de az a jó vidék vagyunk, mely Budapest és Bécs raktáron maradt portékáját olcsón megvásárolja, és ha mégis próbálkozunk, akkor a kegyelt, szubvencionált, reklámozott Budapest mégis megöl csírájában minden törekvést... [...]

Idegen áramlatok, idegen kultúra rohamosan pusztítja a még élő, a még tengődőt.

Vajjon lehetne-é új életet lehelni belé?

Vajjon talpra tud-e állani egyszer még?

Vajjon lenne-é belőle még egyszer nemzeti művészet, igazabb, hatalmasabb, mint amilyen a régi volt?

Igen! Hiszem és vallom ezt! És tudom!

De – itt Erdélyben kell azt állogatni. De csak itt Erdélyben, ahol valaha állt, ahol ma nyugszik.

És ezért – keressük Erdélyben. Erdélyben keressük a jövő nemzeti művészetét!”

[*Kalotaszeg*, 9. sz.]

A 10. számban Szemere György: *Új Magyarország* című 33 oldalas röpiratát ismerteti *Transsilvanus*. A stílus nyilvánvalóan elárulja Kóst, aki örömmel üdvözli Szemerének a sajátjához hasonló eszméit. Sem a 10-es, sem a 11-es szám nem tartalmaz említésre méltó egyéb anyagot. A 12. szám (1912. márc. 26.) vezércikkében Kós megvonja az eddigiek mérlegét és elbúcsúzik olvasóitól.

„És hogy utainkból nem térültünk el, azt legjobban bizonyítja az, hogy megszorodtunk e rövid három hónap alatt, hogy nemcsak Kalotaszeg csatlakozott zászlónk alá, hanem meghallotta kiáltásunkat Erdélyország... [...]

Megértette Kalotaszeg magyarsága azt, hogy szükséges, sőt égetően fontos, hogy legyen a magyarságnak egy összekötő, szervező, érdekeire ügyelő, javaiért harcoló orgánuma: ez a mi örömünk és nagy elégtételünk. És hogy a mi lapunk tudta szolgálni a kalotaszegi magyarság társadalmi, kulturális és nemzeti ügyét: az a mi büszkeségünk.

Azonban eddigi munkásságunk korlátolt volt és mostani formájában korlátolt is maradna. Kalotaszeg kicsi világ és már eddigelé is sokszor átléptük ennek határát. De közönségünk, olvasóink is ma már nemcsak Kalotaszegről telnek, hanem Erdély más vidékeiről is. És mi kötelességünknek tartjuk, hogy ilyen körülmények között tágítsunk a magunkszabta korlátokon és nemzeti programunkat, propagatív munkásságunkat ne csak Kalotaszegre, hanem egész Erdélyre is kiterjesszük – ha tudjuk. [...]

Örömmel vettük tehát az Erdélyi Irodalmi Társaság szíves felszólítását, mellyel együttes munkára szólít fel minket a közös, nagy cél érdekében: Erdély nemzeti kultúrájának ápolására, fejlesztésére, apáink szellemében, Erdély magyar társadalmának ébrentartására nagy, életbevágó nemzeti kérdéseink helyes megoldása szempontjából.

[Ezután bejelenti, hogy] már a jövő vasárnapon indul az Erdélyi Irodalmi Társaság hetilapja az *Erdélyi Lapok*, mely ugyanazt a programot írta zászlójára, melyet mi. [...]

A *Kalotaszeg* tehát ezzel a számmal, mostani formájában megszűnik [...], a lap előfizetői befizetett díjaik fejében ezután az *Erdélyi Lapokat* kapják. Amennyiben azonban nem óhajtják a *Kalotaszeg* helyett ezt a lapot, úgy egyszerű levelezőlapon reklamálják meg befizetett díjaikat az *Erdélyi Lapok* kiadóhivatalában [...] és hiány nélkül visszakapják azt.” [*Kalotaszeg*, 12. sz.]

A cikkből az olvasható ki, mintha az *Erdélyi Lapok* frissen alapított folyóirat lenne, ezért néhány pontosító adatot fűzök a fenti idézethez. Az Erdélyi Irodalmi Társaság folyóirata 1908 októberében indult, s 1911 decemberéig félhavonként jelent meg, ezt egy három hónapos szünetelés követte, majd – a *Kalotaszeg* megszűnése után négy nappal – a folyóirat *ismét* elindult (1912. márc. 30. = 5. évf. 1. sz.) és hetilapként egészen 1913. márc. 29-ig élt. Névleges főszerkesztője a második szakaszban Bánffy Miklós volt. [*Mózes*: 27.]

A lap átadásának körülményeit eléggé nagy pátozzsal adja elő az iménti cikk, pedig a drámai megszűnés mögött igen prózai okok álltak:

„Február végén vagy március elején a pénzügyminisztériumnak a kispesti ún. Wekerle-telep központi piactere beépítésének tervjavaslatára kiírt szűkebb körű pályázatán a bíráló bizottság az én javaslatomat fogadta el. [...] Sztánán mindenekelőtt a *Kalotaszeg* megjelenését szüntettem be március végével (az Erdélyi Irodalmi Társasággal való megállapodásom szerint előfizetőim az új negyedévben a *Kalotaszeg* helyett a társaság lapját, az *Erdélyi Lapokat* kapják).” [Kós 1991: 121.]

A KÖVETKEZŐ HAT ESZTENDŐ Európa és a világ számára egyaránt nagy horderejű változásokat jelentettek, így Kós Károly életében is. MórícZ Zsigmondnál tett látogatása idején értesült a trónörökös elleni merényletről. Mivel a közvélemény és a közvetlen környezet is azt jósolta, hogy nemsokára kitör a háború, Kós nem kockáztatta meg, hogy elinduljanak olaszországi nyaralásukra, helyette hazatértek Sztánára.

1915-ben megkapta katonai behívóját, de – szerencséjére – felmentették, hogy folytassa a Sepsiszentgyörgyön megkezdett kórházépítést. Végül a munkálatokat – anyagiak hiányában – leállították, és Kóst ismét behívták. Így 1916-ban már Nagyszebenben szolgált, a 21-es honvédeknél.

1916 augusztusában tört be a román hadsereg Erdélybe. Egy Szeben környéki rövid csatározás után Kós ezredét az alföldre vezényelték. Szentesen állomásoztak, amikor rokoni-baráti kapcsolatok révén tudomására jutott, hogy felmentése érkezett, de a parancsot a zászlóalj-irodán elfektették. Sikerült kiharcolnia, hogy kezébe adják a felmentést, s azzal aztán Budapestre utazott. Ott – Bánffy Miklós javaslatára – bevették abba a bizottságba, amely az utolsó magyar király koronázási ünnepségének díszleteit készítette elő.

„A koronázási ünnepségek befejeztével Kós különleges küldetése véget ért, vissza kellett volna térnie ezredéhez. Azonban barátai jóvoltából erre nem került sor. Ugyanis a kormány – erősíteni akarván a kapcsolatokat Törökországgal, az Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres szövetségesével – elhatározta, hogy Konstantinápolyban magyar tudományos intézetet állít fel. Amint a sajtó hangzatosan megfogalmazta, ez az intézet »az első olyan tudományos alapítás, mely e nagy háborúban együtt öntött magyar és török vér termőtalajából a békés emberiség számára megmarad«. Mindenesetre, a nagy szólamok hangoztatásán kívül ez az intézet arra is alkalmas volt, hogy néhány művészembernek menedéket adjon a nagy világégésben. Barátai közbenjárására a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti Osztálya ennek az intézetnek a munkatársává – építészeti szakértőjévé – nevezi ki Kóst, aki ezzel felmentést nyer a katonai szolgálat alól. Elbúcsúzik hát a sztánai kis házban meghúzódó feleségétől, s három apró gyermekétől, s menekül a háború, a halál elől – Konstantinápolyba.” [Varró 1973: 64–65.]

Kós a rá jellemző ambícióval fogott neki a munkának, Isztambul építészeti-történeti fejlődéséről kívánt monográfiát írni, s hogy eredetiben olvashassa a szakmunkákat, török nyelvleckéket is vett. *Sztambul* című kötete a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet közleményei sorozatban jelent meg, 1918-ban. Az iszlám építészet történetéhez is gyűjtött anyagot, de ezt a munkáját nem sikerült elkezdenie, ugyanis a történelem ismét beleszólt az életébe. Egy újabb építészeti munka kedvéért Budapestre hívták, ahol megbízták József főherceg görögényi vadászkastélyának megtervezésével. Kós kiszállt Görögénszentimrére, hogy helyszíni vázlatokat készítsen, majd Budapestre utaztában meghallotta a hírt, hogy a Balkán-vasutat az antant csapatok elvágják, Törökországgal megszakadt a vasúti összeköttetés.

Úgy dönt, hogy nem jelentkezik csapatánál, inkább hazatér Sztánára. Az 1918 őszen kitört „öszirózsás” forradalom hírére Pestre utazik, együtt lelkesedik, tüntet a háború befejezését követelő tömeggel. A helyzet stabilizálódása után építészként próbál munkát találni. A Károlyi-kormány kinevezi az Iparművészeti Főiskola tanárává. Mielőtt állását elfoglalná, Sztánára utazik. Karácsony estére érkezett haza, hogy családjával együtt ünnepeljen. Ugyanazon a napon a Neculcea tábornok vezette román hadsereg megszállta Kolozsvárt.

Közben – el ne feledjük! – 1918. december 1-jén, Gyulafehérváron, a románok nemzeti gyűlése kimondta Erdélynek Romániával való egyesülését, amelyet az erdélyi Szász Nemzeti Tanács medgyesi gyűlése is támogatott (1919. január 8.). [Bővebben lásd: *Mikó* 1941: 14–15.]

Kós a bizonytalan helyzetben már nem hagyja el családját, Erdélyben marad. Az itthon maradás *miértjét* korábbi megnyilatkozásaiban találjuk meg. Erről Varró János kitérő monográfiája így vélekedik:

„Kós első lépése a transzilvanizmus felé jóval az első világháború előtt történt, s határozott szembefordulást jelentett a Rákosi Jenő-féle nagymagyar nacionalizmussal, illetve ami ezzel egyet jelentett, a nagymagyar állameszmével. *Nép és állam* fogalma ekkor már szétválik szemléletében, aminek következtében az Osztrák–Magyar Monarchia első világháború utáni összeomlása Kós számára nem jelentett tragédiát. Ellentétben a hivatalnokértelmiséggel, mely az államhoz ragaszkodott, Kóst *népéhez, szülőföldjéhez* kötötte a hűség, s mikor amazok az állam után vándoroltak, Kós hazajött népének szolgálni. Első világháború utáni közéleti tevékenységének, építő optimizmusának rugói e korai transzilván [...] felfogásában gyökereznek.” [Varró 1973: 54.]

A történelem ismét nagyot lép: 1919. február 14-én a párizsi békekonferencia – Thomas Woodrow Wilson, az Amerikai Egyesült Államok elnökének előterjesztésére – elfogadja a Nemzetek Szövetsége alapokmányának tervezetét. 1919 márciusában kikiáltják a Tanácsköztársaságot, a Kun Béla és Pogány József által szövegezett kiáltvány kinyilvánítja a proletárdiktatúrát, bejelentik a bankok, bányák, üzemek államosítását, proletár hadsereg szervezését, a Szovjet-Oroszországgal való eszmei és fegyveres közösséget. Március végén Kun Béla, külügyi népbiztos táviratban értesíti a román, jugoszláv és csehszlovák kormányt, hogy a Tanácsköztársaság elvben elismeri területi követeléseiket. Április 16-án a román hadsereg megindítja támadását a Tanácsköztársaság ellen, a februárban megállapított demarkációs vonal teljes hosszában.

Az idő teltével mind kisebb az esélye annak, hogy Erdély továbbra is Magyarország része maradjon, a pontot az i-re a trianoni békediktátum teszi föl (1920. június 4.). Ennek értelmében Magyarország területe 93 ezer km²-re csökken, Romániához kerül 102 ezer km², 3,5 millió lakos, közte 1,66 millió magyar.

Kós a vesztes hangulat és az általános bizonytalanság és nyomorúság ellenére úgy dönt, hogy Erdélyben marad. Úgy érzi, rá itt most nagyobb szükség van, mint Budapesten. Építészként a háborút követő pénztelenségben még munkát sem remélhetett, ezért saját és családja életét Isten kezébe ajánlotta – nem először és nem utoljára. Emlékiratában számtalanszor hivatkozik a református tan egyik alaptételére, a predestinációra, mely – íme – ismét hittel és reménnyel töltötte el.

Kósnak az 1968-ban fogalmazott életrajzából idézzük azt a részt, amelyben röviden megvonja politikusi pályafutásának mérlegét.

„Ugyanakkor indul közéleti (kisebbségpolitikai) tevékenységem is. Beköszöntője egy röpirat volt (*Kiáltó szó*), mely az impériumváltozás valóságának tudomásul vételével egyidejűleg bejelentette a Romániához csatolt magyarság igényét a maga emberi és nemzettársadalmi életjogának elismertetésére és megvalósítására. Ezt nyomon követte a hívó szavunkra 1921 júniusában Bánffyhunyadi piacára összesereglett népgyűlés, mely megalakította a romániai magyar nép első, radikálisan demokrata politikai szervezetét, az Erdélyi, illetve későbbi nevén Magyar Néppártot.

E kezdeti sikeres, de jórészt csupán Kalotaszeg magyar népét befoglaló megmozdulás élő erőtényezővé érlelésének és országos kiszélesítésének érdekében most már intenzíven be kellett kapcsolódnom a politikai publicisztikába is, és kiegészítésül, néhány politikai bajtársam támogatásával, 1922-ben [pontosabban: 1921 novemberében – K. P.] megindítottam, szerkesztettem és adminisztráltam a *Vasárnap* című képes politikai népújságot is.

Ez a népünk érdekében való becsületos, hasznos és bátor plebejus-szervezkedés azonban felserkentette a maga múltbeli, mindenható politikai vezető pozíciójához görcsösen ragaszkodó és eddig a gyáva és káros politikai passzivitást propagáló magyar egyházi és világi arisztokráciát, a pénz és hitel velük szövetséges urait és dzsentri- meg polgárvezallusaikat, s most akcióba lendülve, hirtelen megszervezték a politikai és gazdasági érdekeiket szolgáló, konzervatív-nacionalista Nemzeti Pártjukat – a dolgozó magyar nép demokrata pártja ellen.

Négyesztendei megerőltető szervező munka és keserű tusakodások után – melyek folyamán kenyérkereső munkám is kíméletlen támadásokban részesült –, be kellett látnom, hogy a dolgozó magyar nép koldusszegény pártjának tiszta eszközökkel nem lehet kilátása a győzelemre, viszont képtelen lévén vállalni az ellenfél cinikus, sőt erkölcstelen módszereit, a pártpolitika közvetlen munkaterületéről visszavonulva, közéleti tevékenységemet a romániai magyar életépítésnek eddig

elégtelenül gondozott, sőt elhanyagolt kulturális munkaterületére koncentráltam.” [Kós 1969: 14–15.; kiemelés tőlem – K. P.]

Czine Mihály irodalomtörténész így árnyalja Kós politikusi tevékenységének kezdeti szakaszát:

Az Erdélyi Néppárt „volt a romániai magyarság első politikai szervezete. Vállalták a román állami polgári kötelezettséget, és gyakorolni kívánták törvényes jogukat.

Ez volt az első politikai párt, amit magyar író kezdeményezett. Talán mondani is felesleges: nem politikai ambícióból [...] – a romániai magyarság létérdekeit kívánta szolgálni. Tisztségekre nem vágyott; a megalakult párt vezető posztjaira megfelelő embereket ültetett. [...]

S maga máris újabb vállalkozásba kezdett: egy képes hetilapot indított *Vasárnap* címmel. Mert szükség volt arra is, egy népújságra, amely ébreszti, táplálja a demokratikus politikai érdeklődést. A lapocskát maga rajzolja, szerkeszti, részben írja, ügyeli a nyomdát, a nyakán van az adminisztráció és a levelezés. Keresi az írókat – mert »az erdélyi írásoknak nagy híján» vannak – s az olvasókat is, akiknek küldhetné a *Vasárnapot*. Milyen hősiesség volt ez is: pénz nélkül lapot indítani, olvasókat nevelni, értékeket felfedezni, bátorítani, az ismeretlenségből előhozni. – S győzte erővel.” [Czine Mihály: Hűség és szolgálat. In: *Kós* 2000: 175.]

Most térjünk ki a politikusi életpálya első szakaszának apróbb részleteire is.

Rögtön egy olyan eseménnyel kezdjük, amit Kós, fenti, rövidebb életrajzában egyáltalán nem említ (a hosszabb életrajz 1916-ben megszakad, tehát abban hiába is keresnénk).

A *Kalotaszegi Köztársaság* alapításáról van szó, amelyet – a rendelkezésre álló adatok alapján – be sem tudunk határozni pontosan (Ligeti Ernő szerint 1919 tavaszán volt – lásd alább), de az sem derül ki, hogy hány napig vagy hétig tartott ez a meseszerű állapot.

Az elvi alapozáshoz – vélhetően – a kolozsvári *Keleti Újság* által terjesztett eszmék is hozzájárulhattak. A hírlapot 1918 karácsonyán indították útjára, s röviddel azután, Szentimrei Jenő hívására, Kós – grafikai szerkesztőként – a *Keleti Újság*hoz szegődött.

Varró János így jellemzi a lap kezdeti politikai irányultságát:

„A *Keleti Újság* [...] tulajdonosai, az idők szavát megértve, az új lapot a radikalizálódó tömegeknek szánták, s épp ezért egy haladó újságírócsoport kezére bízta. Így született meg végre az a haladó szellemű kolozsvári napilap, amely körül most már kifejeződhetett az ún. vidéki progresszívek csoportosulása.” [Varró 1973: 73.]

A szerkesztőség tagjai között találjuk: Paál Árpádot, Zágoni Istvánt, Ligeti Ernőt és az említett Szentimrei Jenőt, akikkel Kós a későbbiek folyamán is együttműködött. A lap erős támasza volt az erdélyi magyarságnak, „a realista és aktivista szemlélet érvényesítéséért szállt síkra”. [RoMIL 2: 678.]

A magyarság vezetői – a wilsoni önrendelkezés elméletére hivatkozva –, Erdély önállóságáért küzdöttek. Hat kolozsvári közéleti személyiség, Grandpierre Emil főispánnal az élen, Nagyszebenbe utazott a román kormányzótanácsához. „Azt javasolták, hogy a közigazgatás Erdély magyar területén magyar, a románokén román, a vegyes területeken vegyes legyen, a kormányzótanács azonban hallani sem akart a magyar javaslatokról.” [Mikó 1941: 15–16.]

Olvassunk bele néhány forrásmunkába, hadd lássuk, mit is jelent ez a *wilsoni elmélet*, egyúttal azt is próbáljuk fölfedni, miként próbálta ezt Kós – a maga kis választott hazájában, Kalotaszegen – megvalósítani.

„A haladást gátló félféudális Osztrák–Magyar Monarchia szétesett; a régi Magyarország Habsburg-barát féudális vezetői eltűntek a történelem színpadáról; Károlyi Mihály, a forradalmi kormány miniszterelnöke meg azt hirdeti, hogy »... a nép rendjét úgy akarja megcsinálni a kormány, ahogy

Amerikában a bölcsek Wilson elnök tanítja. Minden nép a maga szabad akaratából intézze a dolgát, ahogy a legjobban tud boldogulni. Minden nép a maga területén, megyéjében, járásában, falujában maga határozza meg afelett, milyen nyelven akar tanulni, bírójával, jegyzőjével beszélni. « Hát nem lelkesítő, szép eszmék ezek? Különösen azok számára, akik szívből óhajtották ugyan szolgálni a társadalmi haladást, de akik elképzelhetetlenül távol álltak a gyakorlati politikai élettől, s még csak megközelítőleg sem ismerték fel a valóságosan ható történelmi erőket! Ezek után csodálkozhatunk-e, ha ezekben a napokban »az önrendelkezés mániájába esett az emberiség«? Kós, aki érzelmileg közel áll ugyan a néphez, de akinek eszmei-politikai felkészültsége ez idő tájt még messze elmarad a radikális értelmiség élgárdájának felkészültségétől, együtt lelkesedik ugyan a polgári demokratikus forradalom híveivel, ám politikai gondolkodását körülbelül ott folytatja, ahol az 1912-ben írott politikai jellegű cikkében [utalás a *Kalotaszeg* c. lap cikkeire – K. P.] megszakadt: a Monarchia, melyet támadott, azóta szétesett; urai, akik Erdélyt is félgymarmati helyzetben tartották – s akiket Kós engesztelhetetlenül gyűlölt most már azért is, mivel a népet e véres világháborúba belesodorták –, nincsenek többé. [...]

Kós lelkében fokozatosan egy erősen idealizált kis társadalom képe kezd kibontakozni, ahol osztályok és nemzetek békés egyetértésben élnek egymással. Kétségtelenül utópia ez, amely csakis a művész tudatában élt, noha az is kétségtelen, hogy benne a művésznak egy emberségesebb társadalom utáni vágya nyert kifejezést. Az októberi forradalmat követő mozgalmas napokban ennek a hegyek között megbúvó, idealizált kis világnak a képe egyre határozottabb kontúrokat kap, míg aztán Kós hazajön, s a wilsoni »önrendelkezés« szellemében hozzájárul a gyakorlati megvalósításához: 1919 tavaszán megszervezi a Kalotaszegi Köztársaságot, mely egy fél év leforgása alatt Erdély harmadik liliputi »köztársasága« volt. [...]

Hosszú és keserves politikai küzdelem tapasztalatai tanítják majd meg, hogy az illúziók – fakadjanak bár a legjobb szándékból – a társadalmi küzdelemben mit sem érnek, hogy az osztálytársadalom körülményei között egyik uralkodó osztály sem hajlandó – csupa lokálpatriotizmusból – előnyeiről a másik javára lemondani, s főleg, hogy jószántából egyik uralkodó osztály sem hajlandó a dolgozók érdekeit szolgáló népi politikát folytatni. [Varró 1973: 70–71.]

Varró János igen élesen elhatárolja a fikciót a valóságtól, az utópiát a tényállástól. A könyv megírása óta eltelt emberöltőnyi idő, s az 1989-es rendszerváltoztatás is tanúsítja: a wilsoni eszmék gyakorlati megvalósítása egyre távolabbi időkbe tolódik...

Mikó Imre csupán néhány sorban említi a *kalotaszegi köztársaságot*:

„[1919] Januárban dr. Paál Árpád, udvarhelyi alispánt és harminchat tisztviselőtársát letartóztatták, akiktől Paál esküt vett be a székely köztársaságra. Sztánán Kós Károly kalotaszegi köztársaság szervezéséhez kezdett hozzá negyven ezer emberrel.” [Mikó 1941: 15. – Egy másik forrás szerint (*Ligeti*: 14.) Paál Árpádot – ugyanezen okból kifolyólag – 1918 decemberében tartóztatták le. – K. P.]

A kis köztársaságok bukása elkerülhetetlen volt, ez Pomogáts és Varró elemzéséből egyaránt kiderül:

„Temesváron jött létre, antant csapatok védelme alatt, a magyar–szerb–román Néptanács kezdeményezésére a *Bánsági Köztársaság*, Székelyudvarhelyen Paál Árpád, a Károlyi-kormány által kinevezett alispán kiáltotta ki a *Székely Köztársaságot*, végül Kalotaszegen Kós Károly szervezte a *Kalotaszegi Köztársaságot*. Valamennyi kísérletnek a román királyi hadsereg bevonulása vetett véget, mint ahogy a kolozsvári népgyűlés [1918. december 22-én a Gyulafehérvári Határozatok ellenében szólaltak fel – K. P.] határozatai is naiv történelmi ábrándokká váltak Neculcea tábornok csapatainak 1918. december 24-ei bevonulása után. Az erdélyi terület sorsa ekkor már eldőlt; az antant hatalmak és a román kormány 1916-os szerződése intézkedett afelől, hogy a terület a román állam birtokába kerül.” [Pomogáts: 24.]

„Kós elméleti »köztársasága« eltűnt a történelmi események forgatagában, mielőtt még konkrét formát ölthetett volna. (Emléke is csupán azokban az ártatlan élcekből maradt fenn, melyeket Kós barátai gyártottak a »kalotaszegi Cavour« bosszantására.)” [Varró 1973: 71.]

A „kalotaszegi Cavour” említésének egyik lelőhelye megvan, rögvest rátérünk, de előbb tisztázzuk, hogy ki is volt ez a – franciásan csengő nevet viselő – úr.

„Camillo Benso, Conte di CAVOUR (1810–1861): gróf, olasz politikus. Piemont miniszterelnökeként (1852–61) vezető szerepet játszott az egységes olasz állam létrehozásában. III. Napóleon francia császárral kötött megállapodása után kirobantotta a piemonti– francia–osztrák háborút (1859), s Velence és Róma kivételével egyesítette Itáliát (1860).” [Akadémiai kislexikon: 327.]

Mint említettem, Kós emlékirataitól nem remélhetünk magyarázatot a köztársaság megalakításának körülményeiről, ezért máshol kell keresnünk azt. A legbővebb utalást Ligeti Ernő könyvében találtuk:

„A román hadsereg csak 1919 májusában fészkelte be magát Aradra. Temesvárra, ahol külön *bánáti köztársaság* alakult, szerbek vonultak be először, hátukon batyuval, kecskéket hajtva maguk előtt, később felváltotta őket a francia gyarmati hadsereg.” [Ligeti: 9.]

„Ezekben az időkben a wilsoni eszmék hatása alatt, az önrendelkezés mániájába esett az emberiség. Erdélyben is három köztársaság alakult meg, így a Bánságban, a Székelyföldön és végül Kalotaszegen. Bánffyhunyadon kimondották, hogy 60.000 kalotaszegi magyar külön kis köztársaságot alakít, meg is választotta a köztársasági elnököt, Albrecht Géza földbirtokos személyében. A köztársaság létesítésének gondolatát az alakítók szerint az tette indokolttá, hogy a kalotaszegi magyarságot nagy román tenger veszi körül és e nyelvsziget önálló állami berendezésének létjogosultságánál így mi sem természetesebb. A tervzet szerint a Budapest–Kolozsvár közötti vasúti vonal semleges vonal, ellenben a jelenlegi kissebesi vonal, amely a kalotaszegi községeket összeköti, a kalotaszegi köztársaság tulajdonába megy át.

Kalotaszegnek úgyis, mint csecsemő-köztársaságnak, úgyis, mint – ez már sokkal komolyabb – erdélyi Piemontnak Cavourja Kós Károly, akinek lelki szeme már látta a lobogót, amelyet ő tervez meg, a pénzermét, amelyet ő vés ki és ő veret ki a bánffyhunyadi állami pénzverdében, de az idők vihartölcsére megforgatta ezt a bizzar tervecskét és a köztársasági államból nem maradt más, mint Kós *Kalotaszeg* című könyve, amelyet tíz vagy tizenkét múlva a maga kis népi külön társadalmának megörökítésére fog megírni.” [Ligeti: 58. – Ligeti halvány utalása alapján ismételtén átlapoztam Kós könyvét, de a *Kalotaszeg* csak 1918-ig követi az eseményeket, a köztársaságról szó sem esik. – K. P.]

Itt – egy bekezdés erejéig – ki kell térnünk Ligeti gúnyos hangvételére. Mellesleg a Kalotaszeget alkotó magyar és vegyes lakosságú 39 falut [Kós 1969: 156.] egyesítő *köztársaság* ötlete valóban megmosolyogtató, tehát nem rosszállólag említjük a tényt, csupán az érdekesség kedvéért. Ligeti, emlékiratának egy későbbi fejezetében [Ligeti: 72.], már az ESzC-körül dolgok ismertetése körül, a következőket említi: „A Céh első sorozatának egyik kötetét én írtam, *Föl a bakra* címmel. Fájdalom, e regény kéziratának csaknem a felét ki kellett dobnom, nem annyira a cenzúra veszedelme miatt, de mert Kós, az igazgató félt törékeny nyomdai kalkulációnk felborulásától. – Tíz ívnél terjedelmesebb kötetet nem adhatunk ki – mondotta nekem. – Ezt a megállapodást legelső sorban neked kell betartani, aki a Céhnek tagja vagy. Két kötetben nem adhatjuk ki, ahhoz meg túl rövid. Húzz ki belőle, különben én fogom kihúzni – tacsolt le, azzal a lármás hanghordozással, amely egyéniségének annyira sajátja.” – Írók és szerkesztők vagy kiadók viszonyában pedig az a legnagyobb sértés, ha valakinek belegyalognak a kéziratába... Ez volna tehát a (lehetséges!) magyarázat. – Ám Ligeti haragja nem volt mély és örökkévaló! A *Kiáltó szó* stílusáról elismerőleg ír: „Kós Károlyban, a »viharügynök«-ben, mindig volt egy csipetnyi a fantasztából, de *röpirata* egyike az akkori idők legszebb és legpolitikusabb *megnyilatkozásának*.” [Ligeti: 58.]

Az imént – Ligeti szövegében – 60 ezer emberről esik szó, ez nyilvánvaló elírás, ugyanis Kós a kalotaszegi magyar és vegyes lakosságú falvak létszámát 1932-ben (!) 40 ezerre becsüli [Kós 1969: 156.]. Láthatjuk tehát, hogy a kirajzolódó kép igen ellentmondásos és ugyancsak felületes. Az idézett íróknak is túl kevés adat állhatott rendelkezésükre – ráadásul forrásaikat ők sem jelölik meg! –, de a mi kutatásaink sem vezettek komoly eredményre. Talán újabb levéltári források fölbukkanása szolgáltatathat újabb részleteket, adhat bővebb leírást e kis köztársaság rövid életéről.

Kisebb-nagyobb utalások még fölbukkannak, például egy egészen apró részlet Mikó Imre emlékiratában. Kós később is gyakran berándult Kolozsvárra, s olyankor népesebb hallgatóság előtt mesélt, magyarázott, vitázott, érvelt.

„Nos, ebben a székelyeknek álcázott körben jelent meg közöttünk a húszas-harmincas évek fordulóján a »mindig zsémbes, mindig harapós, / mindig teremtő tettekért parázsló öreg harcos, / a kajla bajszú Kós«. Dsida Jenő ezeket a sorokat később írta, s amikor az »építész úr« Sztánáról Kolozsvárra be-berándult, ő még latin verseket fordított magyarra és római jogot tanult. [...] amikor Kós ócska gumiköpenyben, sárosan vagy fázottan megjelent, kifújta magát, néha még egy-két káromkodást is megeresztett, aztán mesélni kezdett a népművészetről vagy a huszitizmusról, az erdélyi irodalomról vagy a kalotaszegi köztársaság elvetélt tervéről, *amelynek anyagi alapját a bélyeggyűjtők teremtették volna meg.*” [Mikó 1976: 9–10.]

E pár sor kiemelt része, kiegészítve Ligeti korábbi idézetének egy mondatával („lelki szeme már látta a lobogót, amelyet ő tervez meg, a pénzérmét, amelyet ő vés ki és ő veret ki”) azt sejteti, hogy Kós, a Morris–Ruskin–Ashbee-féle eszmék hatására, amolyan önálló „kézműves” köztársaságra gondolt, amelynek a kincstárát majd a bélyegkiadás hasznából tölti fel. Mindez csak feltételezés, de talán van némi alapja, tekintetbe véve egyrészt Ligeti megjegyzését (Kós természetében „mindig volt egy csipetnyi a fantasztából”), másrészt a kis országok bélyegei iránti keresletet. Kós, látva az *Atila királ* osztatlan sikerét, amely azt jelezte, hogy a grafikai ritkaságok iránt élénk az érdeklődés, úgy gondolhatta, hogy köztársaságát majd a világban lézengő, különlegességek iránt lelkesedő gyűjtők fogják eltartani...

Ismétlem: mindez csupán vélelem, de „ragaszkodom a véleményemhez addig, míg okosabb ember jobbat nem mond helyette” (írja Móra Ferenc, egy Kós Károlyt védő cikkében [Erdélyi Helikon, 1933. 3. sz. p. 224.]). – Ami viszont tagadhatatlan: a sztánai nyomda termékeinek és az Erdélyi Szépművészeti Céh amatőr kiadású könyveinek későbbi sikere.

Láthattuk – Kós Károly merész ötlete nem volt példa nélküli. 1918 végén még két köztársasági kezdeményezés is létrejött az interregnum hatására, de a román hadsereg területfoglalásai következtében egyikük sem kerülhette el a sorsát. Röviden szólva: Wilson túl messze volt, az Ókirályság túl közel.

Az idézetek mozaikjából talán kikerekedik az a kép, amit föl szeretünk volna vázolni, természetesen ez a kép egy kicsit darabos, nem olyan árnyalt, mint egy szénrajz... A magyarázat egyszerű: a korabeli sajtó nagyon keveset, vagy semmit sem közölt erről.

Amit biztosan tudunk: volt egyszer egy Kalotaszegi Köztársaság, melynek még az elnökét is ismerjük (úgy lehet közfelkiáltással választották, mert sem parlamentet összehívni, sem választásokat kiírni nem volt lehetőségük), a többi csak feltételezés, vagy bizonytalan információ alapuló közlés.

Ha a hatalom meg is szüntette az önkormányzat e korai formáját, az erdélyi magyarság az azóta eltelt nyolc évtized alatt, s az elnyomó politika ellenére sem mondott le a Gyulafehérváron tett alábbi programpontra a megvalósításáról:

„III. 1. Teljes nemzeti szabadság az együtt lakó népek számára. Mindenik népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által. A törvényhozó testületekben és az ország kormányzásában való részvételre minden nép népességének számarányában nyer jogot.” [A gyulafehérvári egyesülési határozatok (1918. dec. 1.)
Idézi: Mikó 1941: 265.]

TÉRJÜNK ÁT Kós politikai tevékenységének következő állomására, a sokat emlegetett *Kiáltó szó* című röpiratra. Kós Károly fogalmazványa két másik írással közösen, egy 48 oldalas füzetben jelent meg. A másik két írás: Zágony István dr.: *A magyarság útja* és Paál Árpád dr.: *A politikai aktivitás rendszere*.

A *Kiáltó szó* teljes szövegét is idézzük, de előbb lássuk a megírás kiváltó okait és történetét.

Az 1919-es esztendő Erdélyét a várakozás, a kétely és a kétségbeesés jellemezte. A magyarság vezetői a passzív ellenállást hirdették meg. A népet azzal biztatták, hogy a megkötendő békeszerződés majd visszacsatolja Erdélyt Magyarországhoz. Érvelésükben kifejtették, hogy ha az értelmiségi réteg leteszi az új államhatalom által megkövetelt hűségesküt, ezzel tulajdonképpen elfogadják az új hatalmat, az pedig nem egyéb, mint a magyar állam és a magyar érdekek elárulása. Természetesen az új hatalomnak ez kapóra jött, és az állami adminisztrációban dolgozó azon tisztviselőket, akik nem esküdtek föl, rövid úton menesztették. Az állásukat vesztett embereknek vagy más megélhetési forrás után kellett nézniük, vagy vehették a vándorbotot, s mehettek a budapesti pályaudvarokon berendezett vagonlakásokba.

A trianoni békeszerződés aláírása [1920. június] után tovább mélyült a lelki válság, hiszen akkorra már nyilvánvalóvá vált, hogy egy fikarcnyi remény sem maradt. Ebből a hónapokig tartó letargiából kellett valamilyen módon visszarángatni az embereket. Lássuk a történetet, a kortárs feljegyzései alapján:

„A csökönös magyar passzivitás ellensúlyozására Paál Árpád, Zágony István és Kós Károly tanácskozásokat folytattak maguk között és elhatározták, hogy röpiratban fordulnak a magyarsághoz. Mindhárman megjelentek Weisz Sándornál a Lapkiadó igazgatójánál és kérdést intéztek hozzá, hogy nem volna-e hajlandó röpiratukat legalább 10.000 példányban kinyomtatni. Amikor igenlő választ kaptak, elhatározták, hogy határidőt adnak egymásnak, amely alatt mind a hárman külön-külön is kidolgozzák a rendkívül jelentőségesnek látszó röpiratnak a programját. [...] Kiadása azonban nehezen ment, mert a cenzúra az eredeti szövegezt visszautasította. Kós Károly összeült Mäcelariu cenzorral és pontról-pontra végigmentek az egész kéziraton. Végre a negyvennyolc oldalas munka megjelent, de forgalomba egyelőre nem hozták, csak azoknak mutatták meg, akik a magyar politikai életnek akkori rangjettett irányítói voltak. [...] A röpiratnak nagy sajtósikere volt, de tömeghatása nem, mert a kinyomott példányokat csak kis százalékban küldték el. Közben ugyanis az történt, hogy Paál Árpádék megegyeztek a passzivitás szószólóival a magyar nemzeti szövetség létrehozásában és így nem volt szükség arra, hogy a röpirat fellármázza az erdélyi közvéleményt.” [Ligeti: 57–59.]

A cenzor személye jól ismert, s azt is tudni lehet, hogy régi ismerőse volt Kósnak. Két forrásból idézzük, felváltva:

„Még jóval a világháború kitörése előtt baráti társaságban ismerkedtem meg a Sztánával szomszédos Tóttelke község fiatal román papjával: Mäcelar Emillel. Jól nevelt, kedves, vidám ember volt és népszerű, akit a kalotaszegi magyar és román értelmiség egyformán kedvelt és becsült. [...] Na, ezzel a Mäcelarral találkoztam aztán a háborús 1916-os év szeptemberének egyik éccakáján. Én az akkor Szebenben állomásozó kolozsvári 21-es honvéd gyalogezred pótzászlóaljának népfelkelő önkéntese voltam, csillagatlan rajparancsnoki rangban. Visszavonulóban voltunk Szebenből az ország belseje felé, hogy helyet csináljunk a Mackensen-seregnek, éppen Balázsfalván állapodtunk meg, huszonnégy óras pihenőre. Léven pedig akkor Balázsfalva hadszíntér, éccakára teljes elsötétítés és szigorú kijárási tilalom volt elrendelve.

Azon az éccakán engem éjjel patulba osztottak be három honvédlegényemmel, a parancs pedig: aki civil éjjel katonai engedély nélkül járka a városban, azt be kell kísérni az őrségre, úgyszintén azt a gazdát, akinek házablaka nincsen elsötétítve.

Éjfél táján három civilt állítottunk meg a piactéren [...]” – egyikük a tóttelkei pap volt. [Beke: 14.]

„Meghökkenem. Ez a találkozás most és itt sehogy sem tetszett nekem. És ha valami nincs rendben, akkor én mit csinállok? Mert a parancs, az parancs...

Egyelőre rászóltam a civilekre:

– Igazolják magukat az urak! – aztán hátraszóltam a honvédeknek: – Vigyázzák a piacot, amíg én itt végzek.

Amikor visszafordultam, éreztem, hogy az én papom erősen néz engemet:

– Ha jól látom, mérnök uram. Igaz? – halkan mondta.

Mérges voltam, de elmosolyodtam, s ugyancsak halkan válaszoltam:

– Nem az! Itt Balázsfalván most a honvédjárőr – és a másik felé fordultam és átvettem tőle a kezében tartott írást: – Van-e az uraknak zseblámpájuk? – kérdeztem.

Volt. Átvettem és ránéztem a papirosára: hatósági orvos számára kiállított kimaradási engedély aláírva, a zászlóalj pecsétje rajta. Visszaadtam. A másik civilnek is kimaradási engedélye volt, de – az igazoló aláírás és a pecsét hiányzott. Ez valami városi tisztviselő volt. Végül az én szomszéd papom is átadta a maga papirosát, de már messziről láttam, hogy az nem hasonlít a szabványos engedélyre.

Visszaadtam kinek-kinek a maga papirosát és a zseblámpát.

– Rendben van. De azért jobb, ha még egyszer nem találkozunk éjszaka itt kinn. Mehetnek. Jó éjszakát... [Kós 1991: 150–152.]

A „jött helyébe jót várj” mondás íratlan törvénye szerint elkövetkezett az az idő is, amikor a hajdani tóttelkei papnak alkalma adódott arra, hogy ő is elnéző magatartást tanúsítson a „mérnök úrral” szemben. Mivel az önéletírás az 1916-os esztendővel zárul, a *Kiáltó szó* cenzúrázásának történetét a Beke György által lejegyzett interjúból vesszük át:

„Aztán 1920-ban megírtuk a *Kiáltó szót*. A nyomda kiszedte a szöveget, és a kivonatot átküldte a cenzúrára. Harmadnap hívatnak a megyeházára (ott volt a cenzúra hivatala), s meglepetésemre Mäcelar Emil fogad: nem a pap, hanem a főcenzor. Előtte az íróasztalon a *Kiáltó szó* szedése, rajta a keze.

– Ezt a röpiratot nem tudom így kiengedni.

– Miért, nincs benne sem lázítás, sem állam elleni izgatás.

– Igen, de ha kiengedném, téged mégis lecsuknának, engem a legjobb esetben pedig kirúgnának.

– Akkor hát mit csinálhatunk?

– Próbáljuk megherélni, itt és most.

Megtettük: húztunk, kihúztuk a szöveg jó felét, de a megmaradt felében mégis benn maradt, hogy az új realitást tudomásul vesszük és vállaljuk ugyan, de nemzeti jogainkat igényeljük, és érte a harcot bejelentjük és fokozzuk.

A *Kiáltó szó* aztán így megjelent 1920 újév napján [helyesen: 1921 januárjában – K. P.], de huszonnégy óra múlva (kissé már késve) mégis elkobozta a rendőrség. Tudtommal például a Bánátba már nem jutott el egy példány sem. És Mäcelar Emil barátomat is felmentették cenzorhivatali tisztségéből.” [Beke: 14.]

KIÁLTÓ SZÓ

Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros magyarságához!

»... Akkor megkérdeék ötöt: Te kicsoda vagy? Ilyés vagy-e te? És monda: nem vagyok. Proféta vagy-e te? És felele: nem vagyok.

Mondának azért néki: Kicsoda vagy tehát, hogy meg tudjunk azoknak felelni, akik minket elküldöttek; mit mondasz magad felől?

És monda: Én kiáltó szó vagyok a pusztában!«

(János evangéliuma, 1. 21-23.)

Két keserű esztendeje már, hogy szemünk nyugat felé néz. Láttuk, hogyan hanyatlott le ott a nap. Reménykedő, bízó, sóvárgó és fájó szemünk nézte, hogy a könnyünk csordult ki atól.

Mert a nap csak haladt lefelé, hanyatlott egyre; eleinte lassan, aztán gyorsabban, végül lebukott és az égen csak a vérveres fellegek maradtak.

Most már megdörzsölhetjük szemünket: egyelőre nincsen tovább. *Ez a nap lebukott, ennek vége.* És arcunkról letörölhetjük a könnyeket. Még a nyomukat is.

Valahol aláírtak valamit, valahol megalkudtak valamit, valahol elosztottak valamit; valahol egy nyitott ajtót becsaptak, hogy legyen az zárva örökre.

Ahová a magunk erejével, ezer esztendő munkájával kapaszkodtunk, és minden lépcsőfokot a magunk izmaival és eszével vágunk a magunk vérével öntözött irdatlan sziklába: onnan dobtak le minket.

Tudjuk: miért.

Régi zászlónk összetépve, fegyverünk csorba, lelkünkön bilincs.

De tudom: talpra *kell* állanunk mégis.

De tudom: újra kell kezdenünk az izzadságos, nehéz munkát.

Tudom: vágni fogjuk kemény, vad sziklába az utat, melyen egy kemény, régi nép lép majd velünk és utánunk *újra csak felfelé!*

Halljuk, látjuk és tudjuk immár, mert valóság: a régi Magyarország nincsen többé!

Nem akkor halt meg, amikor Párizsban temetését rendezték, de akkor, amikor ő maga is bejelentette, hogy igenis: *nem vagyok már a régi.* Ez az igazság!

Hetven esztendeje, hogy apáink kimondották *azt a szót* egy akarattal és fél százada, hogy megtestesült az ezeresztendős álmom; az a Magyarország, amelynek a fejére Párizsban mondották ki az ítéletet.

Félszáz esztendeig élt az *egy* Magyar föld, a nagy, ifjú, erős magyar műhely. Nem hagyatott *úgy* tovább dolgozni. Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros magyar népe: minket kiszakítottak, kidobtak abból a műhelyből, amely a mi izzadságos munkánk segedelmével épült fel egykoron.

Nem kérdezték: akarjuk-e?

Mi pedig mai napig nem akartuk elhinni, hogy ez megtörtént, hogy ez megtörténhetett.

És két esztendeje, hogy nem dolgoztunk. De vártunk. Vártuk reménykedve, hívő hittel, hogy felkeljen számunkra a nap: *napnyugaton!* Két esztendeig álmodtunk és nem akartunk tudni az Életről, aki körülöttünk tusakodva robogott. Nem akartunk látni és hallani, nem akartunk érezni és élni, csak hinni akartunk és bízni és álmodni és csodákat várni, amik majd felébresztenek.

Mert megszoktuk a régit, szerettük, amit egykor megalkottunk.

Hittük, hogy az örök időkre a miénk, úgy, ahogy azt mi magunknak alkottuk meg.

Most aztán kisült minden. Két esztendő keserű várakozása, dermedt álma után megtudtuk, hogy minden, amiben hittünk, bízunk, reménykedtünk: délibáb az. Megtudtuk, hogy a nap nem ott kel fel, ahol lenyugodott.

Valljuk be: a mi hitünk nagyot csalódott.

Valljuk be: fájt a csalódás; fájt, hogy el kell hajítanunk lelkünk hitét, mert hogy nem igaz hit volt az.

Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros kétmillió magyarja, nem én mondom neked, de a megcsönkített Magyarország mondta ki a szentenciát rólunk: nem tehetek mást, elfogadom az ítéletet, mely akaratom és hitem ellenére fejemre olvastatott, kihirdtetett és végrehajtatott: *Én rólatok, akiket erőszakkal leszakítottak rólam: lemondok.*

Ez az igazság!

Aki mást mond: hazudik az; aki mást hiszen: álmodik az; aki másban reménykedik: délibábot kerget az.

Le kell vonnunk a tanulságot; szembe kell néznünk a kérlelhetetlenül rideg valósággal és nem szabad ámítanunk magunkat. Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és *akarunk* élni, tehát dolgozni fogunk.

De csak magunkban ezentúl, magunkért!

Napnyugat felé pedig ne nézzünk többé. Attól csak nehéz a szívünk és fáj a szemünk. Ott lebukott a nap, és csak az ég vereslik még és az égen gomolygó nehéz sorsfellegek. Attól csak a könnyünk csordul ki már.

Vigyázzunk! A könny drága és – ne lássa azt senki idegen, ami nekünk fáj.

De ezeresztendős göggel tartjuk tekintetünket a mi hegyeink taréja felett, mert itt kell derengenie majd a mi hajnalunknak.

A régi Magyarország nincs többé a számunkra; de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsylvania, vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és *van*, aminthogy volt akkor is, amikor azt hittük mi magunk, *mert akartuk hinni*, hogy nincs, és *csak* Magyarország van. Akkor is volt, de most is van, és akárhogy is akarja akármilyen akarat, lesz örökkön-örökké.

Egy félszázados, szépséges útra eresztették le a sorompót; hogy tilos. Ezeresztendős erdélyi szerszámainkkal, próbált, ősi erőnkkel új utakat kell vágnunk, de magunknak csupán.

Régi szerszámokkal új fegyvereket kell kovácsolnunk, a lerakottaknál, az összetörteknél, a kezünkéből kicsavartaknál jobbakat.

Senki sem fog segíteni minket; de akkor senki se is sajnáljon minket.

Építenünk kell! Fogunk hát építeni új, erős várakat a régi Istennek. Az Egynek, az Igazságosnak, az Erős Istennek. Aki ideküldött titkos Ázsiából egykoron minket és akit mi idehoztunk magunkkal. Aki oltalmazott mind ez ideig, és akit mi is megvédelmeztünk – magunknak.

... Hát eltemették a régi Magyarországot. Szép temetés volt. Sírját beültették virágokkal és fejtül hímes fejfát szúrtak. Hogy akik élünk még, sírhassunk és sírjunk, és ne merjen eszünkbe jutni az élet, de örökké lássuk a dombot és a virágos dombon a hímes, csillagos, buzogányos fejfát.

Minket még a temetésre se hívtak meg...

Belenyugszunk, mert bele kell nyugodnunk ebbe is, és – hiszünk örök életünkben.

Elindulunk új utakon, de magunkkal visszük a nagy temetés emlékét és egy szilánkot egy keresztre feszített ország keresztjéből.

Két esztendeje, hogy sokan közülünk imádkozni tanultak és sokan átkozódni is. És sokan álmodozni és sokan megtanultak sírni is, de a legtöbben a vizeket néztük, a mi vizeinket, akik harsogva sietnek hegyeinkből lefelé, ki az Alföldre. Sokan néztük a vizeket és közülünk sokan el is indultak a vizek mentén le a hegyekből, ki, arra napnyugat felé. Hogy onnan soha vissza ne jöjjenek.

De az imádkozás ideje eltelt. És el az átkozódás ideje is. Az álmodozásnak is vége és a sírásnak is. Aki pedig elindult a vizek mentén, az többé ide nem jöhet vissza, aki közülünk elmegy, az ne is kíváncsozzék közénk vissza valaha; annak itt helye nem lesz soha, és jussa sem lesz annak.

Fölbredtünk. Látni akartunk tisztán. Szembe akarunk nézni az Élettel, tisztában akarunk lenni helyzetünkkel. Ösmerni akarjuk *magunkat*.

Számba kell venni erőnket, szerveznünk kell a munkát, tudnunk kell a célt, amit el akarunk érni.

Aki fél, aki gyáva, aki nem bízik, aki nem hisz, aki gyenge – az lépjen ki a sorból. Az menjen. Az nekünk bajt csinál, az a mi munkánkat akadályozza, az a mi lábunk elé gáncsot vet, a mi árulónk az!

Senkit se sirassunk, aki elmegy innen. Senkit se tartsunk vissza. De biztassuk azt is, aki habozik; az ingadozónak nincsen helye most.

Kiáltó szó vagyok: *ezt kiáltom!*

Az ítélet végrehajtott: Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros kétmillió magyarországi bekebelezett Romániába...

Nem rekriminálunk. Nem keresünk árulókat, nem keressük a megalkuvókat, a gyávákat, a bűnösöket, avagy a bűnbakokat. Nem vigasztaljuk magunkat gyáván azzal, hogy más hibáztatunk. De viseljük sorsunkat, ahogyan az reánk méretett.

Nem keresünk jogot vagy jogtalanságot, nem igazságot vagy igazságtalanságot, nem várunk méltányosságot, sem kegyelmet.

Nem is kérünk.

Nem kutatjuk, hogy az a nélkülünk, rólunk készült és kötött trianoni szerződés miféle koldusalamizsnát rendelt számunkra.

Nincsen sok értelme ennek.

A mi igazságunk: a mi erőnk!

Az lesz a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak.

A bátraknak kiáltok hát, a harcolni akaróknak, a kötelességtudóknak, a látniakaróknak, az előrenézőknek.

Álljanak elő, ne szégyenkezzenek, ne aludjanak, ne duzzogjanak.

Az Élet nem vár, az Élet rohan.

Kiáltó szómmal ezt kiáltom!

A fundamentum, amire nyugodt lelkiismerettel és bízó lélekkel építhetünk: kétmillió magyar.

Kétmillió magyar, ezerszázados története tudatában és tanulságaival, geográfiai egységes területen egy 13-14 milliós, nem homogén lakosságú, fiatal, alig félszázada önálló életet élő, szegény ország keretében nagy súlydifferenciákat okozhat, amennyiben vele együttműködik, vagy pedig ellene dolgozik.

Velünk, Erdély magyarságával minden időben számolnia kell annak, aki szuverenitását reánk kiterjesztette. Számolnia kell Romániának is, ha azt akarja, hogy területi s népességben való gyarapodása *erőgyarapodást* is jelentsen, nem pedig fölös terhet, súlyos költséget.

Nem szabad elfelejtenie, hogy mi nem az egységes magyarságból elszakasztott egyszerű lélekszám vagyunk, de külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját, külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel. Tudunk számolni minden helyzettel, tudunk kormányozni és tudunk nehéz vereségek után talpra állani. Erőnköt ösmerjük, nem becsüljük azt túl, de nem is kicsinyeljük: sokszor próbáltuk, mennyit bírunk.

Mi, kétmillió dolgozó, adózó, anyagi és kultúrértékeket produkáló polgár, felséges erőgyarapodása vagyunk Romániának. De mi, kétmillió nem dolgozó, improduktív, gyűlölködő, alattomos belső ellenség: borzalmas rákfeneje vagyunk Romániának.

Nyíltan és őszintén valljuk azonban: inkább vagyunk lojálisak, mint rebellisek, inkább építők, mint rombolók, inkább nyílt barátok, mint titkos ellenségek.

De azzal a feltétellel, ha megadatik számunkra az új keretek között az a minimum, melyet mi nemzeti kultúránk, ősi szokásaink, faji öntudatunk, szociális érzésünk, gazdasági fejlődésünk szempontjából ezerszázados múltunk tanulságaképpen nélkülözhetetlennek tudunk.

Kétmillió magyarra mint fundamentumra akarjuk felépíteni az új keretek közt *nemzeti autonómiánkat*, melynek egy részét saját szabad elhatározásából ígéri nekünk Románia szentesített törvénye: a gyulafehérvári határozat, más részét megszerzi egyfelől akaratunk és erőnk, másfelől Románia józan belátása.

Amit ma a magunk számára kérünk, amiért holnap harcba szállunk és holnapután talán már szenvedünk is, de amit hitünk szerint végre is kivívunk, azt fogják kérni, azért fognak harcolni, szenvedni és azt fogják végül kivívni maguknak szász és román erdélyi nemzettestvéreink is.

Nyíltan és bátran kiáltom ki ezt a végső célunkat. Minden hátsó gondolat nélkül, őszintén. És hiszem, hogy ott lappang ez az akarás mindnyájunk lelkében, akik tisztán igyekszünk látni új helyzetünkben az új célt.

Mert mi, magyarok megsemmisülhetünk – bár ez nem valószínű –, és eltűnhetnek Erdély földjéről a szász is, de élni fog akkor is Erdély, mert geográfiai egyéniség, gazdasági egyéniség, történelmi szükségesség.

Nyíltan és bátran kiáltom a velünk megnagyobbodott Romániának: *mi, magyar fajú, magyar hitű és magyar nyelvű polgárai Romániának nemzeti autonómiát akarunk, aminek birtokában bennünk Nagy-Románia megbízható polgárságot fog nyerni.*

Alkudozni nem fogunk. Elég erősnek érezzük magunkat, hogy nyíltan és őszintén beszéljünk, és kijelentett alapon szilárdan megálljunk.

Kétmillió állampolgár biztos támogatása, avagy ellenséges indulata nem lehet közömbös egy sokkal erősebb, konszolidáltabb, gazdagabb államra nézve sem, mint Románia.

Valóságokat akartam láttatni; igazságokat akartam kiáltani. Valóságokat és igazságokat, amik fájnak a gyávának, elnémítják az árulót, megrontják az ellenséget, megállítják az elnyomni akarót. Amik bátorságot adnak a csüggedőknek, világot gyűjtanak a sötétben tévelygőknek, fegyvert adnak a védteleneknek.

Ezt akartam kiáltani és lehet, hogy kiáltó szó leszek a pusztában...

Mégis kiáltok! Neked: Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros ezeresztendő magyarsága: Ébredj kétesztendő álmodból, szemedet nyisd ki; nézz széjjel és állj az új életben tusakodni akarók közé!

A rohanó idő füledbe harsogja: elég a passzivitásból. Ami eddig orvosság volt, és védelem is talán, de mindenesetre *becsület* volt, méreg az ezentúl és gyávaság.

Kiáltom a *jelszót*: építenünk kell, szervezkedjünk hát¹ a munkára.

Kiáltom a *célt*: a magyarság nemzeti autonómiája.

De kiáltom még egyszer azt is: aki gyáva, aki rest, aki alkudni akar, az nem közénk való, mert az a mi ellenségünk: a mi árulónk.

Ezt kiáltom, és hinni akarom, hogy nem leszek mégsem pusztában kiáltó szó csupán...

[Kós 1921]

ÚGY VÉLEM: egyetértenek Ligeti korábban idézett szentenciájával, miszerint Kós „röpirata egyike az akkori idők legszebb és leghatározottabb megnyilatkozásának.” Ehhez vegyük hozzá Mikó Imre elismerő sorait is:

„A politikai aktivitás ügyén nagyot lendített a január 23-án megjelent *Kiáltó szó* című röpirat, melyben Kós Károly, Zágony István és Paál Árpád mutattak irányt a sorsüldözött magyarságnak.”
[Mikó 1941: 19.]

Nota bene: a kiadványon nemhogy dátum, de még kiadási év sincs. Kós – Bekének nyilatkozva – 1920-ra teszi a röpirat kiadási idejét, ez nyilvánvaló tévedés. Ligeti emlékirata nem határolta be a kiadási időt, az 1921. január 23-i dátum Mikó Imrénél jelent meg, úgy vélem, a későbbi szerzők az ő könyvéből vették át. Ebből is látható, hogy mennyi adatot és eseményt kell még tisztázni, dátumot és tényt pontosítani.

A *Kiáltó* szó röpirat után helyet szorítunk a Kós által 1921 júniusában alapított *Erdélyi Néppárt* és a másfél évvel később létrehozott *Magyar Párt* programjának, hadd értesüljön első kézből az Olvasó, mit reméltek elérni, miért harcoltak dédapáink...

Az Erdélyi Néppárt programja

1. Kívánjuk Erdély védelmét az erőszakolt és sovinszta centralizálási törekvésekkel szemben, melyek nemcsak reánk, magyarokra, de a többi erdélyi nemzetre is károsak, és Erdély fejlődését megakadályozzák, sőt visszavetítik; kívánjuk és akarjuk, hogy Erdély az erdélyi nemzeteké legyen.
  2. Kívánjuk az ország törvényei közé iktatott Gyulafehérvári Határozatok sürgős végrehajtását, különös tekintettel a határozatok 3. cikkére, amely az erdélyi nemzetek és egyházak autonóm jogait foglalja magába. Kívánjuk a teljes vallásszabadság és vallási egyenlőség törvénybe iktatását.
  3. Kívánjuk a közoktatásügynek és kulturális intézményeknek a nemzeti autonómiák keretébe való helyezését és azt, hogy a magyarság közteherviseléséből, közadójából a kultúrát illető részt hiány nélkül a magyar közművelődés és oktatás céljaira fordíttassék.
  4. Kívánjuk az alkotmányban, békeszerződésben és az állam törvényeiben biztosított egyéni és közszabadság-jogaink szabad gyakorlását gátló és akadályozó összes intézkedések és kivételes rendeletek visszavonását. A politikai titkosrendőrség eltörlését.
  5. Kívánjuk a katonai szolgálatnak helyi milíciarendszer alapján való szervezését, legfeljebb három hónapos és saját hadkiegészítési területén való szolgálattal; az anyanyelvnek szolgálati nyelvként való érvényesítésével.
  6. Kívánjuk a szabad kereskedelmet és ipart. A forgalmat korlátozó intézkedések és minden ár maximális eltörlését. A becsületes kereskedelem megvédelmezését a spekulációval, korrupcióval és uzsorával szemben. A lakásrekvirálások és zaklatások megszüntetését, a családi otthonok szentségének és sérthetlenségének biztosítását.
  7. Kívánjuk az erdélyi földbirtokreform-törvénynek revízióját abban a tekintetben, hogy annak végrehajtásában ne a sovinszta gyűlölködés, de az összes nemzetekre egyenlően igazságos és minden állampolgárt egyenlő elbánásban részesítő tiszta szociális igazság érvényesüljön. A magyar telepésekre és a székely közbirtokosságra vonatkozó rendelkezések azonnal hatályon kívül helyeztessenek.
  8. Kívánjuk a munka szabadságának elismerését és biztosítását. A munkásvédelmet. A munkásszervezetek szabadságának és a munkásjóléti intézmények önkormányzatának biztosítását. Kívánjuk, hogy a munka és tőke örök harcába a hatalom ne avatkozzék bele.
  9. Kívánjuk az új adótörvények revízióját abban az irányban, hogy az adómentes létminimum emeltessék; a vagyon és nagy jövedelem magasabb adó alá vettessék; a hadinyereség valamint a nem törvényes úton szerzett mindennemű vagyon és jövedelem teljes egészében elkönfiskáltassék. Kívánjuk az elsőrendű szükségleti cikkek fogyasztási adójának és a monopóliumok eltörlését.
  10. Kívánjuk az egyenlő, általános, titkos választójogot, nemzetek szerinti kerületi beosztással és lajstromok szerinti szavazási móddal. A választási névjegyzékek törvény szerinti azonnali és igazságos kiigazítását úgy, hogy abból egyetlen jogosult ki ne maradhasson.
- [Idézi: *Kós Károly egyetemessége felé*. Marosvásárhely, 1995, Kós Károly Alapítvány, p. 66–67.]

A Magyar Párt programja

(Tárgyalta és elfogadta a Magyar Pártnak Kolozsvárt, 1922. december 28-án tartott alakuló nagygyűlése.)

1. A magyar anyanyelvű román állampolgárokból alakult nemzeti kisebbség, mint közjogi alany elismerése a gyulafehérvári határozatokban lefektetve lévén és a nemzetközi békeszerződésekben biztosítván, ezek alapján követeljük a nemzeti kisebbségek közjogi alanyiségének az alkotmányban való elismerését és az elismerés szükségképpen következésképpen a nemzeti autonómiát.

Ugyancsak az alkotmányban biztosítani kívánjuk a romániai összes nemzeti kisebbségek autonómiáját, mely szerint mindenik nemzet önmagát saját nyelvén, saját fiai által kormányozza, saját közigazgatással és igazságszolgáltatással.

Követelünk általános, egyenlő, a nőkre is kiterjedő választójogot, titkos szavazással és választókerületenkénti arányos képviselettel.

E mellett követeljük a választókerületek törvény útján leendő arányos beosztását, a választások tisztaságának a büntetőjogi védelem szigorítása mellett kellő biztosítását, a parlament visszautasítási jogának, mint a népakarat kigúnyolásának eltörlése mellett, a mandátumok érvénye felett független választási bíróság ítélkezését és megfelelő összeférhetetlenségi törvény alkotását.

Követeljük a választói névjegyzékeknek az önkormányzati szervek útján való összeállítását, a kiigazítási eljárás félremagyarázást nem tűrő szabályozását és a visszaélések ellen bármikor igénybevehető bírósági jogvédelmet.

2. Követeljük a törvényhatósági- és községi autonómia (önkormányzat) visszaállítását, a közigazgatás decentralizálását, a tisztviselők szolgálati pragmatikáját, a közigazgatási bíraskodás hatáskörének széles kiterjesztését, a közhivatalnokok jogellenes hivatali ténykedéseiért az államkincstár anyagi felelősségének megállapítását s általában a jogrendnek és jogbiztonságnak a közigazgatás egész menetén való helyreállítását.

3. A jogszolgáltatás egyenletességének és nyugodt menetének biztosítására kívánjuk a jogállam attribútumainak és elsősorban a bírói függetlenségnek teljes és hatékony biztosítását, továbbá a törvényhozói, bírói és közigazgatási hatáskörök szigorú elhatárolását s különösen annak kimondását, hogy általános állampolgári kötelezettségek megállapítására nézve a törvényhozást illető jogok a kormány, vagy egyes közigazgatási hatóságok által rendeleti úton, úgynevezett Decret-lege útján ki nem sajátíthatók. Kívánjuk e mellett az esküdszéki bíraskodás visszaállítását, a jogbiztonság védelmére a titkosrendőrség és a kivételes (katonai) bíraskodás megszüntetését.

4. A vallás- és közoktatásügy terén a jogfolytonosság alapján kívánjuk a vallás- és lelkiismereti szabadság teljes biztosítását, a törvényesen bevett és elismert vallásfelekezetek jogainak a meglévő önkormányzati szervekkel együtt alkotmányos elismerését azzal, hogy az állami ünnepeken és a törvényes munkaszüneteken kívül más napokon munkaszünetek ne legyenek elrendelhetők és senki se kényszeríthessék ünnepein kívül más egyház ünnepeit megtartani. Kívánjuk továbbá a vallásfelekezeteket, illetve az egyházakat – az állam felügyeleti jogának biztosítása mellett – minden fokon, tehát az elemi iskolától az egyetemig megillető iskolafenntartó és alapító jog védelmét, a tanítási és tanulási szabadság fokozott biztosítását és pedig kapcsolatban a magyar egyházak, testületek és egyletek által annak idején a magyar állam részére szerződésileg biztosított iskolaépületeknek az illető egyházak, társulatok s egyletek részére való visszabocsátásával. Az iskola oktatási nyelve tekintetében kívánjuk az iskolákat fenntartó egyházak és társulatok elhatározásának megfelelő szabadságát.

Kívánjuk az egyes egyházak, illetve vallásfelekezetek között az egyenlőség és viszonyosság biztosítását és ehhez képest a régebbi törvények, különösen az 1848. évi XX. tc.-nek megfelelő állami támogatás törvényes biztosítását.

5. Kívánjuk a tulajdonjognak teljes védelmét és törvényes biztosítását, az ezeket korlátozó rendelkezések fokozatos hatályon kívül helyezését, különösen a házjog védelmét és a lakásrekvizitációk záros határidőn belül való fokozatos megszüntetését.

A földműves- és földbirtokososztály jogos érdekének kielégítésére a törvény és az eddigi eljárás revíziója mellett olyan birtokreformot kívánunk, mely a termelés fokozását is biztosítja és a tulajdonjog szentségét csak a legszükségesebb mértékig érinti, kívánjuk tehát az egyházi és iskolai

célokra rendelt s általában az alapítványi birtokoknak a földreform alóli mentesítését. A kisajátítást szenvedők részére kívánjuk annak elismerését s törvényben való biztosítását, hogy a kisajátítás csak teljes kártalanítás mellett történhetik s kártérítésül a kisajátítás időpontjában fennálló forgalmi árat, vagy hozadékértékeket kell venni és annak legalább felét készpénzben kell nyújtani.

6. A munkaszabadság teljes biztosítása végett kívánjuk a sztrájkjog teljes elismerését, a munkásbiztosításnak és munkásvédelemnek az önkormányzat elvén való kiépítését.

Kívánjuk az ipar és kereskedelmi tevékenység szabadságát s az ezeket korlátozó rendelkezések hatályon kívül helyezését.

Kívánjuk az igazságos progresszív adórendszer bevezetését, az adózás szempontjából egy adómentes létminimum igazságos megállapítását, az egyes foglalkozási ágak üzéséhez nélkülözhetetlenül szükséges eszközök, háziberendezések mind magán-, mind közvégrehajtás alól való mentesítését, illetőleg a törvényben biztosított mentesség egyszerűsítését és áttekinthetőségét.

7. Kívánjuk a katonai szolgálatnak miliciarendszer alapján való rendezését, legfeljebb háromhavi tényleges szolgálattal és a saját hadkiegészítő területén való szolgálatteljesítéssel s az anyanyelvnek szolgálati nyelvként való biztosítását.

8. A személyes szabadság védelmére kívánjuk az ezt korlátozó egyes kivételes rendszabályok hatályon kívül helyezése mellett annak az elvnek a szigorú érvényre juttatását, hogy bírói intézkedés nélkül senki személyes szabadságától meg nem fosztható és abban meg nem szorítható.

Kívánjuk az egyesülési és gyülekezési jog és a sajtószabadság törvényes biztosítását.

[Mikó: 271–274.]

E MEGLEHETŐSEN SZÁRAZ szövegek után Kós Károlyt idézzük, aki 1971-ben, a *Kiáltó szó* megírásának 50. évfordulója után, a *Korunk* szerkesztőinek küldött levélben foglalta össze politikai hitvallását, ugyanakkor előadta pártja alapításának történetét is.

Kós Károly: Kalotaszegi vállalkozás

A Korunk szerkesztő bizottságának

Kolozsvár

Kedves Barátaim!

Nagyon kedves meglepetés volt számomra a *Korunk* szerkesztőségének – a közösség tagjai aláírásával hitelesített – meleghangú baráti levele. Meglepetés volt, mert őszintén mondom, én bizony nem tartottam számon a *Kiáltó szó* félszázados évfordulóját. S annál jobban esett, hogy most, fél évszázad múlva, a szellem mai magyar munkásai nem felejtkeztek meg a sors kegyelméből ma még élő tagjáról annak az ifjú és naiv szellemi-munkás triumvirátusnak, mely 1919 után „kiáltó szavával” elsőként próbálta hazai magyar tömegeinket az öngyilkos passzivitás letargiájából életre ébreszteni, megláttatni vele a valóságot, melyet a sors parancsából tudomásul kell vennie, és megmutatni a végső célt, melyhez az utat a maga erejével kell törnie, hogy megszerezhesse a maga belső élete és sajátos kultúrája megtartásához és építéséhez szükséges feltételeket.

Ez volt a *Kiáltó szó*, ez a szerény röpirat. És ez is megcsonkítva kerülhetett ki a nyomdából (első része szövegének több mint felét törölte a cenzúra), s ráadásul megjelenése után 24 órával, nem kobozta el ugyan a hatóság, de megvonta boltokban szabadon való árusításának, valamint postai szállításának jogát. (A cenzort pedig – a Sztánával szomszédos tótfalui [helyesen: tóttelkei – K. P.] román papból vármegyei irodafőnökké és cenzorra avanszált kedves barátomat: Macselár Emilt – elcsapta.)

Természetes, hogy ilyen körülmények között „kiáltó szavunk” éppen oda nemigen juthatott el, ahova szántuk volt: a magyar nagyközönség s a nép széles rétegeihez, viszont megtalálta útját a

magyarságunk politikai irányítását maguknak kisajátító – és nemzetiségünkre a passzivitás irrealitását oktroyáló – világi és egyházi nagymoguljainkhoz (valamint polgári és dzsentri sleppjükhöz), akik az illetéktelen beavatkozás ellen tiltakozva nyomban rendelkeztek is: „A passzivitásnak természetesen maradnia kell; aki nem vállalja: rossz magyar, aki ellene lázad: áruló.”

S valóban: politikus uraink rendelkezésének akkor – látszólag – meg is volt az eredménye: Románia magyar tengere holttenger maradt, és a *Kiáltó szó* szerzőjének megszerezte az első osztályú „nemzetáruló” minősítést.

Ezért határoztam el már akkor rögtön, hogy én pedig nem nyugszom bele józan kezdeményezésünk kudarcába, de közvetlenül a népet kérdezem meg, mi a véleménye a maga sorsát és az én nemzetárulói minősítésemet illetően.

Ezt könnyű volt elhatároznom, de ugyanakkor még sejtelmem sem volt, hogyan tudnám ezt megvalósítani.

Mert ha ismertem is a népet (hiszen ifjúkorom óta állandóan barangoltam Erdély-szerte közte és évek óta falun, Kalotaszegen megtelepedve, és közötté élve, sorsszerűen részese lettem életének), tehát nem kételkedtem abban, hogy kérdésemre mi lesz a válasza, de ki kellett találnom válaszadásának – az adott viszonyok között is megvalósítható – olyan tartalmát és megjelenési formáját, mely politikus uraink akarata ellenére is döntő dokumentációja legyen a magyar nemzetiség életre ébredésének és munkába lendülésének.

Ennek kitalálásában természetesen triumvirátusunk segítségét vettem igénybe. Hármunk egyesített fejtörésének eredményeképpen aztán meg is született a megoldás – terve, melynek emlékezetem szerinti summáját ilyenformán foglalhatom össze:

A Romániában élő – tehát a maga eszére és erejére utalt – magyar közösség életben maradásának, anyagi és szellemi potenciálja (sajátos kultúrája, nyelve, nemzetiségi öntudata), megtartásának és gyarapításának, építésének elsőrendű feltétele: a közösségi életmunka vállalása, és pedig elsődlegesen a mi akkori adott viszonyaink között is minden további nélkül megvalósítható, tehát megvalósítandó és munkába állítandó közösségi életszervnek, egy olyan politikai szervezetnek keretében, melynek korszerűen haladó, radikálisan népi demokrata munkaprogramja megfelel a Gyulafehérvári Határozatoknak. S miután ezen elvek alapján felvázoltuk a párt szerkezetének és szervezetének tervét (az országos központon kezdve a megyei és járási – városi – szerveken keresztül a falusi, illetve városkerületi alapsejtektig), s egyenként pontosan megfogalmaztuk és felsorakoztattuk a programpontokat is, úgy gondoltuk, hogy magyarságunk aktivitása elsődleges megjelenési formájának e meghatározásával problémánk első felét megoldottuk. Egyelőre persze csak elméletben.

Most már tehát sorát kellett kerítsük problémánk második – nehezebbik – felének: először ki kell találnunk elméleti szervezetünk gyakorlati megvalósításának mikéntjét, aztán azt úgy végrehajtanunk, hogy eredménye elképzelt tervünknek megfelelő valósága: tömegeink élő és munkáló politikai organizációja lehessen.

Am ebben a tekintetben triumvirátusunk két politikus-jogász tagja, akiknek pedig bizonyára voltak ebbeli ismereteik, sőt tapasztalataik is, amilyenek nem voltak,* egyszerűen felmondták a szolgálatot azzal, hogy megállapították: „Itt és ma ezt senki sem tudhatja megcsinálni: mi a legkevésbé. S az is bolond, aki megpróbálja.”

// *Zágoni István dr. (akkor a *Keleti Újság* politikai szerkesztője), egykor a függetlenségi (Kossuth-)párt kolozsvári vezetőségének volt a tagja; dr. Paál Árpád (akkor ugyancsak a *Keleti Újság* politikai főmunkatársa) egykor a forradalmi Károlyi-rezsim Udvarhely megyei kormánybiztos-alispánja volt. [*Kós Károly jegyzete.*] //

Mire én egy kicsit elcsudálkoztam ugyan, de aztán hirtelen elhatározással (s mai eszemmel úgy gondolom, hogy akkor igenis könnyelműen) kijelentettem: „Hát akkor én leszek az a bolond, aki mégis megpróbálom.” – „Itt, Kolozsvárt?” – „Nem. Egyelőre csak otthon, Kalotaszegen.” – „De ott mi neked nemigen segíthetünk.” – „Tudom. S az volna jó, ha nem is tudnátok róla. A sajtó se, senki se.

Legyen ez csak az én vállalkozásom. Ha nem sikerül, az csak én bajom; ha sikerül, legyen igazi meglepetés.”

Nem újság, hogy más dolog *politizálni* és más: *politikát csinálni*.

Politizálni könnyű. Ezt mindenki tudhat és, akarva-akaratlanul, politizál is mindenki, aki újságot olvas (sőt, aki nem is olvas), mégha csizmadia is. De általában és szerencsére komoly következmények nélkül.

Politikát csinálni viszont komoly, nagy dolog: olyan gyakorlati tevékenység, mely – az általában szükséges anyagi és szellemi felkészültségen kívül az erkölcsi magatartás, sőt a szerencse függvénye is lévén – elkerülhetetlenül megfelelő komoly (jó vagy rossz) következményekkel járhat, az illető politikusok számára is (lásd: Jaures vagy Áchim András, ill. Bajcsy-Zsilinszky Endre...).

No hát ilyen „politikát csinálást” vállaltam volt akkor én, aki addig szimpla újságolvasó értelmiségi dolgozó létemre csupán – és felelőtlenül – politizálgattam és ennél többre nem is törekedtem. S ma sem tudom, hogy merészeltem csak úgy, egy füttyre vállalni azt a munkát én, az akkoriban alkalmi munkákból tengődő, nincstelen, családos és facér „építőművész”, az egykoritól alapjában különböző olyan új, sőt félelmesen ismeretlen körülmények közt, s merőben egyedüli magamra utalva a külső bizalmatlanság és belső ellenségesség veszedelmes légkörében, melyben azt akkor a hivatásos politikusok sem merték vállalni.

De most őszintén bevallom azt, hogy vállalkozásomra akkor nem annyira politikai pártalapítói ambíció sarkallt, mint inkább amolyan egyéni-emberi hiúság, mely be akarta bizonyítani, hogy a mi, erejükben elbizakodott, de korlátolt látókörű nagyúri politikusaink által erőszakolt (s a magyarországi irredenta által is táplált) anakronisztikus „nem-nem-soha” passzivitás rendelkezésével szembe tudja állítani az életre ébresztett nép józan életmunkát-vállalását. (De nem kevésbé ösztönzött az is, hogy ezzel egyúttal a nekem kiutalt „nemzetáruló”-bélyeg adományozásáért visszaüssék e gögös társaságra.)

S ha már vállaltam, késedelem nélkül meg is kezdtem munkámat, s meg sem állottam, amíg azt be nem fejeztem – eredményesen. S az én politikai bombáckám, ha éppen Hunyadon is pukkant, de Kolozsváron robbantotta fel a passzivitás holdkóros politikai parancsnokságának fészket.

Hogy hogyan csináltam ezt?

Bizony mondom: nevetségesen egyszerűen. Merthogy régi igazság, hogy egyes ember pénz, sajtó és bajtársi segítség híján csak egészen egyszerű módon csinálhat ilyesmit. Mint ahogy egykor szegény Kőrösi Csoma Sándor is hasonlóan egyszerű módon csinálta a maga hallatlanul merész vállalkozását (mely azonban, sajnos, eredeti célját nem érthette el).

Nekem viszont az volt a szerencsém, hogy vállalkozásomat mindenekfelett a kalotaszegi magyaroknak bennem való – feltételezett – bizalmára alapozhattam, mely két évtizedes s egyre szorosabb emberközeli ismeretségünk folyamán – és nehéz időkben is kipróbáltan – kölcsönös bajtársi megbecsüléssé szilárdult.

Tervem megvalósítása – tehát vállalkozásom sorsa – mindenekelőtt attól függött, hogy Kalotaszeg magyar lakossága hozzájárul-e ahhoz és vállalja-e abban a maga – elgondolásom szerinti – cselekvő részét. Hogy ezt hitelesen és félreérthetetlenül megtudhassam, közvetlenül és nyíltan beszélnem kellett a néppel, aminek, ugye, a legegyszerűbb módja, ha személyesen felkeresem otthonában.

Én tehát minden további nélkül felkerekedtem és bejártam akkor Kalotaszeg faluit, hosszában Magyarókerékétől Gyaluig, és Szucságtól egészen Hunyadig, és keresztbe Középlaktól Gyerőmonostorig. Természetesen gyalogosan, mert így volt a legegyszerűbb (és a fuvar nemcsak feltűnő, de drága is, viszont nekem akkor csak két kis tehencském volt). S hogy találkoztam az emberekkel, bizony mondom, nem sokat kellett magyaráznom. A józan, dolgos, eszes és öntudatos kalotaszegi magyar magától is tudja, hogy „senki szájába nem repül be magától a sültgalamb”, és azt is: „aki pedig nem veszi fel a munkát az életéért, elveszti azt”. De azt sem felejtette még el, hogy a régi Magyarországon a román lakosok is a maguk politikai szervezete útján viaskodtak állampolgári jogegyenlőségük kiteljesítéséért, valamint az életmunka minden területén sajátos nemzeti törekvéseik megvalósításáért.

Így tehát hamar megértettük egymást és a falvak emberei mindenütt azzal búcsúztak el tőlem: „Aztán, ha a mérnök úr szólít, mi ott leszünk Hunyadon.” És kezet adtak rá, biztosítékául, hogy szavukat állani is fogják.

Miután így elvégeztem – és érzésem szerint elég eredményesen – vállalt munkám nagyobb, fáradtságosabb, de kellemesebb részét, hátra volt annak kisebb, de kellemetlenebb és kétségesebb része: az illetékes hatóság engedélyének megszerzése az immár előkészített és elképzelésem szerint megrendezendő gyűlés megtartásához, melyen Kalotaszeg magyarsága megalakítja a romániai magyarok első politikai szervezetét.

De ennek előkészítő és végrehajtó munkáját már nem vállalhattam egyedül a magam szakállára. Tehát néhány bizalmas, velem egygondolkozású régi barátommal egyetértően összetoboroztuk Hunyadon azt a kisszámú, jól válogatott – és gyökeres hunyadi – társaságot, mely jórészt tartalmazta a kalotaszegi székvároska értelmiségi, iparos-kereskedő és földműves rétegeit képviselő, számottevő tekintélyes polgárait, s magunkat az alakuló gyűlés „ad hoc” előkészítő bizottságának minősítve, kitéztük gyűlésünk dátumát 1921. június 5-ére, meghatároztuk jellegét és helyét (népgyűlés, Hunyad piacterén), megállapítottuk napirendjét (programját), és ennek alapján megszerkesztettük a járási főszolgabíróhoz (primprétorhoz) intézett kérésünket (kiegészítve azt a szervezet programjával) a népgyűlés engedélyezése céljából. A kérést – a nagyobb hatás kedvéért – mindnyájan aláírtuk, és a gyorsabb elintézés érdekében (május utolsó hetében jártunk) már másnap egy hármast küldöttünk (emlékezetem szerint dr. Bod László ügyvéd, egy Betlendi nevű földműves gazda és jómagam) személyesen adta át és közvetlenül, szóval is elreferálta azt a primprétornak.

Mire a jámbor ember zavarában alig tudott annyit kihebegni: nagyon csodálkozik, hogy mi olyasmit kérünk, amit ő – tekintettel a véleménye szerint még kölcsönösen le nem higgadt közhangulatra – felelőssége tudatában *nem* engedélyezhet.

Ebbe mi természetesen nem nyugodtunk bele és kijelentettük, hogy fellebbezünk a prefektushoz. Ezzel láthatóan meg is nyugtattuk a primprétort, aki a maga részéről is helyeselte elhatározásunkat (merthogy így a prefektus dönt és ő mentesül a felelősségtől).

Küldöttünk tehát (emlékezetem szerint a tekintélyes hunyadi iparos Fejes-dinasztia egyik tagjával négyesre kiegészítve) már másnap jelentkezett kihallgatásra a kolozsvári prefektúrán, ahol – mintha vártak volna már – a prefektus (emlékezetem szerint Meteş Péter) azonnal fogadott.

Bemutatkoztunk. Leültetett, s aztán egy asztalról felvett iratcsomót lobogtatva felénk elkezdte a beszélgetést, mely aztán közte és jórészt köztem lényegében ilyenformán folyt le:

– Íme, látják, ma reggel már asztalomon volt a hunyadi primprétor referátuma és hozzámellékelten az Önök beadványa. Ismerem tehát az ügyet és így tudom, hogy miért jöttek most hozzám. Önök politikai szervezet alakítása céljából gyűlés tartására kérték a hatóság engedélyét. Így van?

– Valóban így. S a primprétor úr nem adta meg azt. Pedig mi úgy tudtuk, hogy mint román állampolgároknak törvényadta jogunk politikai szervezet alakítása.

– Jól tudják. Ezt nem is tagadja meg Önöktől a hatóság. De kérésüknek nagy hibája van.

– Talán a programban?

– Azt nem kifogásolom. A hiba ott van, hogy Önök alakítási gyűlésüket népgyűlés formájában a hunyadi piactérre kérték. Ha ezt a hibájukat hajlandók volnának kiküszöbölni és gyűlésüket a község valamelyik arra alkalmas zárt helyiségében megtartani, úgy azt én minden további nélkül engedélyezem.

– Engedje megállapítanom, Prefektus úr, hogy ez utóbbi megoldásnak a magunk részéről való elfogadása olyan hiba volna, mely megsemmisítené, sőt visszajára fordítaná azt az eredményt, mely hitünk szerint éppen az általunk kért gyűlés formája révén valósulhat meg. Tudniillik itt sokkal nagyobb dolgról volna szó, mint csupán egy szimpla politikai gyűlésről. Ez a gyűlés bizonyító megnyilvánulása volna annak – és ez volna a lényege –, hogy a mi magyar dolgozóink a politikai urai által szuggerált, valóságot megtagadó, anakronisztikus, öngyilkos passzivitásukból kijózanodva,

nyíltan kijelentik, hogy tudomásul vették az adott valóságot, és annak következtében vállalják román állampolgári kötelezettségeiket, de ugyanakkor gyakorolni akarják törvényadta jogait is.

De, ugye, Prefektus uram, nem kétséges, hogy a jelentéktelen faluvároska: Hunyad Tigris nevű fogadójának zárt különtermében összebújt névtelen falusi kisemberek és földműves parasztok gyűlésének nemcsak nem lehetne ilyen, általunk indikált átütő jelentősége, sőt ez egy pusztán alakító közgyűlésnek is csak nevetségesen torz paródiája volna.

Viszont az is egészen kétségtelen, hogy Kalotaszeg harminc faluja közös akaratából Hunyad piacán összegyűlt seregnyi magyar emberének népgyűlése olyan hatalmas és letagadhatatlan demonstrációja volna élni akaró józan nemzetiségünk aktív bekapcsolódásának az ország vérkeringésébe, hogy példája a romániai magyarság mai életpusztító, passzív reakcióját egycsapásra életépítő aktivitássá alakítaná.

Ami, azt hiszem, nemcsak a mi érdekünk volna, hanem a román államé is.

(Úgy látszik, hogy a prefektust meggondolkoztatta a mi replikánk, mert valamennyi hallgatás után ezt mondta:)

– Ebben igazuk van... De ki tudhat jótállást vállalni, hogy azon a szabadtéri magyar népgyűlésen nem robban ki egy súlyos országos botrány?

– Prefektus úr, Hunyad századok óta híres vásártartó központ. Országos és hetivásáira is száz kilométeres körzetből tengernyi nép sereglik össze, románok és magyarok vegyesen. De én nem tudok arról, hogy akár a múltakban, akár mostanában is olyasmi történt volna, ami e vásárok békességét magyar vagy román részről valaki vagy valami által is felrobbantotta volna... De ettől eltekintve: mi vállaljuk a felelősséget, hogy a mi embereink nem fognak botrányt provokálni – a [saját] maguk érdekében. Viszont az Önök hatóságának kell a gondja legyen, hogy ez mások részéről se történhessék meg...

Ezzel a mi purparlénk, melyet emlékezetemből dióhéjban összesűrítve idéztem fel a félszázados múltból, tulajdonképpen érdemben végződött is: a prefektus megadta magát és engedélyezte a népgyűlést, azzal a kikötéssel, hogy:

1. a rendezést a primprétornal egyetértésben végezzük;
2. a gyűlés főszónoka előzőleg írásban mutassa be beszédét a primprétornal jóváhagyás céljából.

A gyűlés megrendezésének problémáját aztán úgy oldottuk meg, hogy a primprétornal és a helybeli csendőrség parancsnokával, Marincaş járási törzsőrmesterrel (aki, mint egykori magyar csendőrmester, régi jó ösmerősöm volt) abban egyeztünk meg, hogy a gyűlés rendjét közvetlenül és láthatóan a mi háborút viselt fiataljainkból alakított karszalagos őrség biztosítja (dr. Nagy Miklós tartalékos főhadnagy parancsnokságával), a csendőrség pedig ne mutatkozzék, hanem mint tartalék a község háza udvarán tartózkodjék szükség esetére. Végül még arra kértem meg a primprétort, hogy a gyűlés napjára a községben szesztilalmat rendeljen el.

Miután én vállaltam a gyűlés fő programbeszédét, azt el is készítettem és a kéziratot a gyűlés napjának kora reggelén bemutattam a primprétornal, elolvasásra. De ő azt csak átlapozta és átolvasás nélkül, jóváhagyásával visszaadta...

Az Erdélyi Néppártot megalakító hunyadi népgyűlés lefolyásáról én magam nem tudok beszámolni, mert akkor engem csak a magam szónoki szerepe izgatott, semmi mással nem tudtam törődni. Viszont arról – külsőségeiről és tartalmáról is – részletesen és pontosan beszámolt volt a *Keleti Újság*ban a lap helyszínre kiküldött szerkesztője: Szentimrei Jenő barátom. [Részlet a gyűlés programbeszédéből: „Azt akarjuk, hogy az erdélyi nemzetek legemelkedettebb gondolkodású, legműveltebb, legnemesebb képviselői haladéktalanul kezdjék meg az egymás megértésére vezető tárgyalásokat. (...) mi magyaroknak akarunk és fogunk itt maradni és gyermekeinket is magyarnak akarjuk tudni és nevelni.” – A párt programját Kós ismertette, a beszédet követően közfelkiáltással kinyilvánították az Erdélyi Néppárt megalakítását. A szervezőbizottság elnökéül Albrecht Lajos ügyvédet választották, ügyvezető

alelnök Bokor Márton ref. lelkész, a jegyző Tolcsvay Lajos lett. – In: Zászlóbontás Kalotaszegen. *Keleti Újság*, 1921. jún. 7.]

A gyűlés eredménye mindenesetre az lett, amire számítottam. Mert ha a mi névtelen plebejus triumvirátusunk „Kiáltó szava” a pusztába kiáltó szó is maradt, de amikor ezt a szót Kalotaszeg sok ezer dolgozó magyarja kiáltotta el, azt már meghallotta, megértette és lényegében magáénak is vallotta, nemcsak a romániai dolgozó magyarság, de a legfűrgébben a még tegnap a valóságot tagadó passzivitás vezéreiből is, akik máról holnapra megalakították (az ősi szász népszövetség formájára) a romániai magyarság éltszerveit koordinálni hivatott nyílt, aktív társadalom-politikai csúciszervezetet, a Magyar Szövetséget.

S ezzel tulajdonképpen teljesítettem is azt a politikai munkát, melyet – a magyar kultúra elkötelezett hivatásos munkásaként – nem politikai ambícióból, de a romániai magyarság éltszüksége kényszerűségéből vállaltam volt.

De tudtam azt, hogy a kisebbségi élet realitásával számoló és a radikális demokráciát vállaló kalotaszegi – tehát vidéki – magyarok politikai szervezete nem lehet birtokában azoknak az adottságoknak (tekintélynek), melyek hatására a maga mikroszervezetét – a bizonyosan életre ébredő nacionalista-revíziós reakcióval szemben – országos szervezetté tudná kiépíteni. (A reakció hamarosan meg is alakította a maga Magyar Nemzeti Pártját.) Viszont az is nyilvánvaló volt, hogy a kalotaszegi robbantás által ütött résen keresztül most már lehetővé vált az országossá szervezés funkcióját teljesíteni képes kolozsvári központ kiépítése.

S ha már ezt így megláttam – mielőtt még a magam kulturális (és kultúrpolitikai) munkaterületére vonulnék vissza – lelkiismereti kötelességemnek tartottam vállalni még: egyrészt egy, a tömegeink politikai aktivitásának ébrentartását és demokratikus szemléletének erősítését szolgáló s főleg falusiakhoz szóló politikai népművelés indítását, másrészt a kolozsvári országos központnak is a megszervezését.

A kolozsvári szervezést néhány munkatársam (Zágoni István újságíró, Cseh József Pata utcai öreg ácsmester, Berki József Magyar utcai és Szilágyi János hídelvei hóstáti földművesek, Marosán Pál monostor-kévtárközi kőműves-mester és mások) közvetlen segítségével hathavi (július–december), jórészt terepmunkával végeztük el. A kolozsvári országos központi szervezet a kalotaszegi Erdélyi Néppárt kiegészített programjával és nevének Magyar Néppártra módosításával, 1922. január 15-én tartotta meg alakuló közgyűlését.

Közben már 1921 novemberében útjára indítottam a *Vasárnap* című politikai népművelést.*

// *Csatári Dániel *A Vásárhelyi Találkozó* (Bp., 1967) című dolgozatának néhány, ezzel kapcsolatos téves megállapítását kénytelen vagyok itt a valóságnak megfelelően rektifikálni. A *Vasárnap* életre hívását kizárólag Zágoni István és Paál Árpád barátaim biztatásával én kezdeményeztem (a Bihar megyei Belényes községbeli Zágoni Dezsőt akkor még nem is ismertem) és a Lapkiadó nyomdának egy fedezeti váltómra adott hitelével, a csupán névleges „Kalácska” címén én voltam a kiadója is. De én voltam a szerkesztője, illusztrálója és jórészt írója is. A technikai szerkesztésben, adminisztrációban és expedícióban, a terjesztésben és propagálásban önkéntesen ingyenes segítségemre voltak a *Keleti Újság* szerkesztőségbeli, kiadójabeli és a Lapkiadó nyomdabeli munkás bajtársaim.

Benedek Elek főszerkesztői címmel csupán munkatársa volt a lapnak. Szentimrei Jenő csak 1922 őszétől kezdve volt a lap kizárólagos szerkesztője, amikor is a lap tulajdonjogát is neki adtam át. [*Kós Károly jegyzete.*] //

A kolozsvári néppárt megalakulásával teljesítettem azt, ami az én csekély erőmből kitelt és amire lelkiismeretem kötelezett: az ébresztést, az útmutatást és a politikai aktivitás elsődleges munkaszervezését, a romániai dolgozó magyarok demokratikus politikai szervezetének életre hívását. Ezt mertem vállalni és meg is tudtam csinálni: az építés, a szervezés munkáját. De már a kész szervezetben való jó vezérléshez hiányzott a politikai tudásom és gyakorlati tapasztalatom,

valamint a szükséges anyagi s társadalmi fundamentumom, és mindennekfelett nem volt hozzá sem kedvem, sem gusztusom.

Erre a posztra tehát igyekeztünk megtalálni és beültetni az arra alkalmas, a szükséges anyagi és szellemi kellékekkel rendelkező, valamint az azt ambicionáló személyiségeket. Így a kalotaszegi Erdélyi Néppárt elnöki posztjára én magam javasoltam és kértem fel dr. Albrecht Lajos tekintélyes hunyadi ügyvédet s egykori vármegyei politikai vezetőembert, s aki azt kitűnően be is töltötte (sajnos: egy éven belül meghalt). Az országos Magyar Néppárt kolozsvári elnöki tisztére az egykori Kossuthpárti képviselőt, a népszerű Kecskeméthy István teológiai professzort én is javasoltam és támogattam (sajnos, ez az ötlet nem vált be). A közben Albrecht Lajos halálával megürült kalotaszegi (járási) szervezet vezetését kértemre Deutsek-Pásztai Géza hunyadi ügyvéd-barátom vállalta.

Így most már lehetővé vált, hogy tevékenységemet az aktív politikai front első vonalából áttelepíthessem a front *második* vonalába. Ami számomra [a korábban] elindult politikai népszerűségcskám a magyar falusi nép kedvvel olvasott, szívesen vásárolt, s hamarosan a maga lábán megállani tudó független lapjává fejlesztésének megoldandó feladatát jelentette ugyan, de ugyanakkor tartalékkolt számomra annyi szabad munkaidőt is, hogy előkészíthettem igazi – építészeti, grafikai, sőt írói – hivatásom munkaterületére való fokozatos visszatelepülésem útján ez ideig bizonytalan életvezetési tervemnek szilárd alapokra való átépítését.*

// *Mint építész ebben az évben (1922) készítettem a belényesi kaszinó-épület, a vistai, valamint a bikali ref. templomok (középkori műemlékek) restaurálása, bővítése és toronyépítése, s végül a kolozsmonostori ún. kálvária-templom haranglábja terveit. (E terveim közül a két utóbbi: a bikali templomé és a kolozsmonostori haranglábé meg is valósult.)

Mint grafikus ugyanennek az esztendőnek a második felében készítettem el *Erdélyi kövei* címen tervezett képeskönyvecském 30 darab linómetszetből álló képanyagát. Ezt a könyvecskémet aztán házilag összeeskábált – amolyan ősi Gutenberg-típusú – kézínyomdámom 1922–1923 telén Sztánán 200 példányban kinyomtattam, befűztem, bekötöttem és felkínáltam az erdélyi könyvbarátoknak. Egy hónapon belül az összes példányokat fel is vásárolták. [*Kós Károly jegyzete.*] //

Nyár közepe táján (1922) a *Vasárnap* már tudta fedezni bevételeiből a kiadásait (szedés–nyomás, papír, expedíció), valamint egyetlen személyből (belőlem) álló szerkesztőségének igen szerény dotációját, sőt törlesztette a kezdeti időszakában előlegezett nyomdai hiteleit is. (Ezenkívül más költség nem is terhelte a lapot.)

A lap sorsa tehát egyelőre rendben lett volna, viszont én nagy gondban voltam, hogy miként tudhatok eleget tenni a *Vasárnapot* szerkesztő és adminisztráló munkámon és az időközben vállalt építészeti (tervezés és kivitelezés) kötelezettségeimen kívül sztánai minigazdaságomban a nyárral elkerülhetetlenül nyakamba szakadó kaszálás, aratás, behordás, őszi szántás, vetés, ültetés munkálatainak is.

Ekkor sodorta a Sors utamba Szentimrei Jenő barátomat és politikai elvtársamat, s vele az én nagy problémámnak véleményem szerinti legjobb megoldási lehetőségét.

Szentimreivel utoljára még a télen találkoztam Szatmáron, ahol ő az év eleje óta (1922) – felmondva a *Keleti Újság* szerkesztőségében addig elfoglalt reszortszerkesztői állását – egy Szatmáron akkor elindított új napilap szerkesztői pozícióját töltötte be (tudtommal Markovits Rodion barátunk csalta oda nagyobb posztra és nagyobb fizetésre). Ezt tudtam róla eddig, amikor is itt Kolozsvárt a nyomdában felkeresett, s elmesélte, hogy az ő szatmári lapját a város régi újságja, a *Szamos* lehengerelte, megbuktatta és így ő, a most facér újságíró, hazajött Kolozsvárra, hogy itt valahogy elhelyezkedjék. Próbálkozott Weisz Sándornál (*Keleti Újság*) és Grois Lászlónál is (*Ellenzék*), de se itt, se ott nem volt számára egyelőre elfogadható üres poszt. Viszont Zágoni István (a *Keleti Újság* szerkesztője) javasolta neki, próbálkozzék a *Vasárnap*nál, mert úgy tudja, hogy egyéb természetű elfoglaltságom következtében nagyon is rászorulnék már a segítségre. Hát ő ezért keresett most meg engem.

Nem sokat gondolkoztam, s hamarosan meg is egyeztünk: Szentimrei átveszi tőlem a szerkesztést azonnal, én megtartom az adminisztrációt magamnak addig, amíg a „Lapkiadó”-nál kiegyenlíthetem a „Kaláka” kiadó még fennálló adósságát, illetve visszakapom az én fedezeti váltómat Weisz Sándortól.

Ami aztán ősszel meg is történt: a váltómat visszakaptam, mire a most már tehermentes, tehát független *Vasárnap* tulajdonjogát is átadtam Szentimreinek, azzal a meggyőződéssel, hogy így az a lehető legarravalóbb, nálamnál hozzáértőbb újságíró szakember kezébe került.

Ezzel végre azt is megérhettem, hogy magyar dolgozóink érdekében szükségből vállalt aktív politikai munkakötelezettségemnek e második – közvetett – frontszolgálatából is felszabadulva, visszavonulhattam a politikai *tartalékba*, vagyis teljes munkaerőmet most már élethivatásom eredeti, szakmai területére: a kultúra (illetve a kisebbségi kultúrpolitika) munkaterületére koncentrálni.

Nem sokkal ezután, ennek az évnek végén történt, hogy a Néppárt és a Nemzeti Párt Országos Magyar Párt néven fuzionált, ami Balogh Edgár barátom mai megállapítása szerint az én első politikai bukásom volt. [Utalás Balogh Edgár: *Kós-köszöntő* című cikkének megállapítására. Lásd *Korunk*, 1968. 12. sz. p. 1762–66. – K. P.] Viszont az én akkori és mai véleményem szerint is, a párt demokratikus felépítése és paritásos vezetése feltételével kötött fúzió nem volt politikai vereség (annál kevésbé az én politikai bukásom, akinek e fúzió létrehozásában csupán statisztika-szerepem volt), de a honi magyarság életjogaiért való egységes küzdelem érdekében szükséges és helyes politikai cselekedet volt. Hogy aztán a Néppárt részéről jóhiszeműen megkötött fúziónak eredménye hamarosan a párton belüli demokrácia visszaszorulása, sőt látszólagos megsemmisülése lett, annak oka, hogy egyrészt a párt konzervatív szárnya tisztességtelenül nem állotta, sőt cinikusan magtagadta a fúzió feltételeinek érvényesülését, másrészt a demokratikus balszárny vezetőinek (Kecskeméthy István és társai) inaktivitása és politikai járatlansága nem tudta kikényszeríteni a feltételek respektálását.

De ha a fúzió nem volt és nem is lehetett az én politikai bukásom, viszont az balfogásom volt, hogy a *Vasárnap* életsorsát a még tapasztalatlan Szentimrei Jenőre bízta. Mert az én barátomnak első dolga volt, hogy összehozta a „Haladás Rt.” újságkiadót és annak anyagi fundamentumán falusi népünknek tőkétől független demokrata politikai orgánumát a városi kispolgárság családi lapjává felfejlesztve *Vasárnapi Újság* címen indította útjára 1923 év elején. (Szegényes és szomorú elégtételül szolgált, hogy ez a nagyot akaró lapvállalkozás rövid másfél esztendei tengődés után végelgyengülésben meghalt.)

A kívül látszólag egységes Magyar Párton belül a konzervatív jobboldal kíméletlen agressziója rövid időn belül kiváltotta a demokratikus elemek ellenzékét, mely a maga vezérét az Erdély-szerzte ismert, nagy tekintélyű Bernády Györgyben vélte megtalálni. (Bernádyt még 1910-ben ismertem meg személyesen és nagyra becsültem, mint Marosvásárhelynek korszerű városépítő-fejlesztő polgármesterét.)

Történt aztán, hogy 1924 december elején üzent nekem Bernády (a szóbeli üzenetet, Bernády levelével együtt Deutsek-Pásztai Géza hozta Marosvásárhelyről), hogy ő az ellenzékét immár elég erősnek véli nemcsak a párton belüli demokrácia érvényesülésének nyílt követelésére, de annak kiharcolására is, amire a legközelebbi alkalom adva van a párt december 14-re Brassóba összehívott közgyűlésén. Viszont e közös célunk megvalósítása érdekében döntően szükséges a kalotaszegi szervezet megfelelő képviselőinek részvétele is. Kéri tehát, hogy erre a gyűlésre jöjjenek el én is Brassóba.

Annak az esztendőnek (1924) folyamán a különböző munkaterületeken való vállalásaim állandóan szaporodtak és év végére éppen tetéződtek.* Ha tehát igen kellemetlen is volt számomra ez a váratlanul a politikai küzdelembe való beleegyezésre szólító üzenet akkor, amikor már két esztendeje múlt, hogy kikapcsolódtam a romániai magyar politikai munkából, melynek életrehozásában és munkába állításában a magam részét annak idején érzésem szerint becsületesen leszolgáltam, a további szövevényes gyakorlati munkájához pedig sem tehetséget, sem kedvet nem éreztem magamban, mégis, dolgozóinkkal való predestinációs sorsközösségem arra kötelezett, hogy most, kivételesen, Bernády hívásának eleget tegyek.

// *1924-ben készítettem mint *épitész*: a hunyadi református parókia, a Ferenczy Gyula sztánai nyaralóháza, a feleki román műemléktemplom restaurálási, bővítési és toronyépítési tervrajzait,

valamint Csulak Samu orvos sepsiszentgyörgyi lakóházi terveit és végeztem helyszíni művezetését is; mint *grafikus év vége felé: Kaláka kalendárium 1925* című képeskönyvecskémet (linómetszet-illusztációit, szedését, nyomását, kötését) sztánai műhelyemben. Ugyanebben az esztendőben terveztem, alapoztam és szerveztem az Erdélyi Szépmíves Céh könyvkiadóvállalatát, valamint írtam már *Varjú nemzetség* című regényemet is. [*Kós Károly jegyzete.*] //

S ez volt az én második – jóhiszemű – politikai balfogásom.

Mert bizony, Brassóban csúfos vereséget szenvedett az erdélyi magyar politikai erkölcs: kiderült, hogy Bernády „ellenzéke” nem volt ott, vagy ha ott volt, vezére nélkül nem mert megmukkanni; tudniillik: Bernády *maga nem volt ott* (rossz nyelvek pletykálták utóbb, hogy időközben az ellenzéki vezérének felcserélte egy magyarpárti szenátorsággal. Ami vagy igaz volt, vagy nem: „de mortuis nil, nisi bene”! [halottakról semmit, hacsak jót nem]). Úgy, hogy a demokrata ellenzéket csupán mi, két kalotaszegiek képviseltük – láthatóan, és vállaltuk is – érezhetően. Szegény Pásztai Géza a maga súlyos vádbeszédét félig sem mondhatta el, mert belefojtották a szót. Mire azt mondtam neki: „Gyerünk innen, itt nekünk nincsen keresni valónk...” És Bernádyt azóta messze elkerültem.

Siettem haza, ahová visszavárt az én jövőendő életem útját nagyrészt meghatározó és néhány évi előzetes próbálkozás tanulsága nyomán előkészített tervem; egy bármilyen tőkétől vagy külső befolyástól mentes, kizárólagosan erdélyi magyar szépirodalmat kiadó vállalatnak immár esedékes gyakorlati megvalósítása céljából még ebben az esztendőben (1924) elvégzendő befejező (adminisztratív és szervező) munka minden terhe és felelőssége.

(Emellett – egészen mellékesen – dolgoznom kellett még a kalotaszegi *Varju nemzetség* krónikájának jó ideje megkezdett írásán is.)

De ez a munkám nem volt hiábavaló; ezt a csatámat megnyertem. Az Erdélyi Szépmíves Céh két világháború közötti könyvtermelése (elfogulatlan szakemberek értékelése szerint) az egyidejű magyarországi irodalomtermelés átlagával legalább egyszintű, de attól eltérő problémáival és sajátos erdélyi szemléletével önállóan érvényesülő erdélyi magyar irodalmat jelenti és jellemzi (és a *Varju nemzetség* is megjelent 1925-ben).

Azonkívül, hogy a brassói gyűlés undorító ízű, keserves tapasztalatainak számbavétele után egykori néppárti elvbarátaimmal egyetértően nyomban kijelentettük, hogy: a „Magyar Párt reakciósan konzervatív, sőt népellenes osztálypolitikájával szemben a párton belül is ragaszkodunk népi demokratikus álláspontunkhoz”, a magunk részéről semmiféle akciót nem kezdeményeztünk. Nekem arra nem is lett volna időm, mert egész fizikai és szellemi energiámat és minden gondomat igénybe vette az Erdélyi Szépmíves Céh biztos talpra állítása, vagyishogy a megfelelő tartalékalapon kívül annyi szabad forgótökével is rendelkezék a vállalat, mely felmenti bármilyen hitel igénybevételétől.

De a mi kezdeményezésünkre nem is volt szükség, mert a falusi és városi kisemberek felé hangoztatott nacionalista demagógia fedezete alatt mindinkább a földbirtokos-történelmi és tőkés-nagypolgári osztályok érdekvédelmi szervévé tolódo Magyar Párt tagságában nélkülünk is megszületett a demokratikus reformokat igénylő ún. *reformmozgalom*, melynek látható élharcosa és propagandistája a kolozsvári *Ellenzék* közismert publicistája, Krenner Miklós (Spectator) volt. Tudni kell azonban, hogy Krenner politikai „spiritus rectora”, s a lap nem látható, de tényleges „intendánsa” Bánffy Miklós volt, aki az eszes, nagy műveltségű, széles látókörű és rafinált diplomata fölényével mélységesen lenézte korlátolt műveltségű, szűk látókörű, politikus mágnástársát: Bethlen György pártelnököt. S azt is jó volt tudni, hogy Bánffy ifjúkori jóbarátjának majd képviselő bajtársának, a polgári reálpolitikus Bethlen Istvánnak volt romániai politikai bizalmi embere, viszont Bethlen György a magyar kormány félhivatalos konzervatív-revizionista politikai szerveinek és intézményeinek szubvencionált védenca volt. A reformcsoport mozgólódásáról természetesen tudtam,

s azt is, hogy Krennerék keresték és megtalálták a kapcsolódás útját Kecskeméthy Istvánhoz, aki akkor az egykori Néppárt népi demokrata elveinek hűségében megmaradt és köréje csoportosult kolozsváriakat képviselte.

Hogy közös megbeszéléseiken mit tárgyaltak, terveztek és mit sütöttek ki, nem tudom, mert brassói tapasztalataim úgy elriasztottak a politikával való közvetlen érintkezéstől, hogy azokon nem vettem részt. Viszont nem tudtam megtagadni Bánffy Miklósnak azt a kérését, hogy Nagyváradon, Aradon és Temesvárt – ahol nekem is valóban voltak régi politikai elvtársaim és régi meg újabb ismerőseim is – keressen fel és vegyen számba azokat a tekintélyes személyeket, sajtót és közéleti tényezőket, akik vállalják a Magyar Párt demokratikus megreformálása céljával Kolozsvárt alakult reformmozgalomban való közvetlen vagy közvetett részvételt. Ebben a pusztán tájékozódó politikai expedícióban való részvételt tehát vállaltam és teljesítettem.

S aztán ugyancsak nem tudtam visszautasítani régi politikai elvtársamnak: Telegdi Józsefnek külön levélbeli baráti meghívását a politikai reformmozgalom Telegdre összehívott ún. bizalmas tanácskozására. Emlékezetem szerint 15–20-an gyűltünk akkor ott össze, de lehet, annál többen is voltunk. A résztvevőkből a kolozsváriak egy részén (a Krenner-csoport és az egykori néppártiak vezetőin és Weisz Sándoron) kívül csupán a vásárhelyi ún. „vörös grófra”, Toldalaghy Mihályra, az aradi Zima Tiborra és egy váradi lapszerkesztőre (emlékezetem szerint Szűcs volt a neve) emlékszem, a többi résztvevőnek sem a hovatarozását, sem a nevét nem jegyeztem meg.

A megbeszélés folyamán kiderült, hogy a Magyar Párt reformját illetően a résztvevők véleménye nagyon különböző. Voltak – és nem is kevesen –, akik megelégedtek volna azzal, hogy a párt biztosítsa parlamenti képviselőinek és szenátorainak kontingensében a paritást. Volt olyan vélemény (az enyém is), hogy a baloldali koalíció – igaza tudatában és közvéleményt formáló eszközeinek (sajtó) birtokában – figyelmeztesse a Magyar Párt vezetőségét, hogy teljesítse a négy esztendővel ezelőtti fúzió feltételeként megállapított és vállalt, de időközben megtagadott kötelezettségeit. Máskülönben számolnia kell a következményekkel. Volt aztán a kettő közötti több-kevesebb kompromisszumos javaslat (a Krenneréké is), és volt egy radikálisan szélsőséges, a mostani vezetőség eltávolítását javasoló vélemény is... S az emberek beszéltek, szavaltak kifogyhatatlanul, de a különböző véleményeket és javaslatokat nem sikerült közös nevezőre juttatni és a gyűlés résztvevői azzal utaztak haza Telegdről, amivel hazulról idejöttek volt.

Krennerék ezután még tartottak néhány gyűlést, megbeszélést, de hogy azokban mire jutottak, nem tudom, mert a telegdi kivételes vendégszereplésem után véglegesen elszakadtam a mozgalomtól, mely végül is egyetlen pozitív eredményképpen azt vívta ki, hogy néhány ambiciózus „reformistának” helyet szerzett a pártvezetőségben, ami természetesen a párt lényegén, jellegén jótányit sem változtatott.

Ezzel a sovány (sőt, csupán formális) „eredménnyel” szemben a mozgalomnak súlyosan negatív következménye volt, hogy a párt – melynek addig nem volt közvetlen tulajdonú sajtója – megvásárolta Erdély addig legelterjedtebb, legtekintélyesebb, eredetileg a radikális polgári demokráciát képviselő, s a mi „kalotaszegi” néppárti politikánkat kezdettől fogva támogató kolozsvári *Keleti Újság* tulajdonosának, a „Lapkiadó Rt.”-nek részvény többségét, annak igazgató-tulajdonosától, a „reformista” Weisz Sándortól (akinek a vásár egyik feltételeként pártvezetőségi helyen kívül parlamenti képviselőiséget is juttatott – egy ciklusra). S természetesen kidobta a szerkesztőségéből annak baloldali politikai exponenseit, a *Kiáltó szó*-beli szerzőtársaimat: Paál Árpád publicistát és Zágoni István politikai szerkesztőt, akiket aztán – egyidejű hiábavaló próbálkozás után – a nyomorúság a legsötétebb reakció janicsárszolgálatába sodort. (Paál Árpád a hírhedt nagyváradi Pacha püspök lapjának lett a szerkesztője, Zágoni István repatriált és ott Rákosi Jenő *Budapesti Hírlapjának* lett a munkatársa.)

A Krenner-csoport reformmozgalmának szinte megszegyenítő „pozitív vívmánya” és súlyosan negatív következménye kényszerítette ki az én utolsó fellépésemet a hazai magyar pártpolitika

porondján abban a nyilatkozatban, melyben néhány elvtársammal egyetértésben kijelentjük hogy: dolgozó magyar tömegeink életsorsával való sorsszerű elkötelezettségünk tudatában és lelkiismeretünk parancsára a néptől elszakadt Magyar Pártból kilépünk, és – az egységbontás súlyos vádját is vállalva – dolgozó népünk életérdekeit szolgáló politikai munkánkat a visszaépítendő demokratikus Magyar Néppártban fogjuk végezni. (Emlékezetem szerint körülbelül ez volt nyilatkozatunk lényege.)

Nyilatkozatunknak önmagában nem volt (nem is lehetett) közvetlenül „tömegmozgósító” eredménye (mint ahogy annak idején nem volt a *Kiáltó* szónak, majd 1937-ben a Vásárhelyi Találkozóknak sem). Ezért kissé csodálkoztam az én politikai tevékenységemet egyébként is túlságosan nagyra becsülő Balogh Edgár testvérem erre vonatkozó megrovásán, hogy „Kós Károly a politikus másodszor is alulmaradt.” [Lásd Balogh Edgár: *Kós-köszöntő*, in: *Korunk*, 1968. 12. sz. p. 1762–66. – *Kós Károly megj.*] Mert hiszen a nyilatkozat még nem volt csata, melyben egyik fél felül, a másik meg alul marad. (Mint volt az én brassói, meggondolatlanul vállalt csatám, melyben valóban alulmaradtam volt!)

Viszont azért ezen nyilatkozatunknak – ha nem is mozgósított tömegeket – megvolt az eredménye, mert: 1. a pártból való kilépésünk dokumentálta elszakadásunkat a Krenner-csoporttól, mely egy tállencséért cserében letette a demokratikus reformok kivívásáért felvett fegyverét; és 2. a Néppárt – bevallom: könnyelmű felelőtlenséggel beigért – újjáépítésének bejelentése figyelmeztette a Magyar Párt urait, hogy a hazai magyarság életterületén való gazdálkodásukról el is kell majd számolniuk a népnek.

Nyilatkozatunk ezt adta tudtára azoknak, akiket az illetett, s ennél többet – legalább a magam részéről – nem kívántam, nem is várhattam tőle.

Hogy aztán e nyilatkozatunkat nem követte a beigért párt-újjáépítés valóban tömegmozgósító munkája (mint ahogy annak idején követte a *Kiáltó* szót a kalotaszegi tömegmozgósítás; viszont nem követte tömegmozgósítás a Vásárhelyi Találkozót), azért valóban és elsősorban én vagyok felelős, aki akkor már (1927) három éve – az annak idején szükségből vállalt politikai munkafeladatom teljesítése után – visszavonultam az aktív politika arénájából (a brassói kiugrásom és a Krenner-mozgalomban való statiszta-vendégszereplésem a szabályt megerősítő kivételek voltak csupán), és a honi közélet más (kulturális) életterületein vállaltam és teljesítettem munkát, abban a meggyőződésben, hogy eredeti élethivatásom munkaterületén végzett megfelelő építő-szervező tevékenységgel eredményesebben szolgálhatom népünk életszükségeit (és a magam, jobbról-balról sokak által kritizált, de kiirthatatlanul belém gyökerezett „transzilván” ideológiáját), mint politikusi ambíció és szükséges felkészültség nélkül a sok hájjal megkent, konok, alaposan felkészült és berendezkedett magyarpárti ellenféllel való közvetlen, ádáz, de hiábavalónak is bizonyulható politikai tusakodással.

Ezzel a nyilatkozattal aztán végződött is az én két világháború közötti politikai vállalásaimnak ez a második – vendégszereplési – szakasza is.

Kedves Barátaim!

Ezt a levélnek indult írásomat még ez év február havában kezdettem el. Egyszerű válasznak szántam és hálás köszönetnek a *Korunk* szerkesztő kollektívájának a *Kiáltó* szó és a hunyadi népgyűlés fél évszázados évfordulójáról megemlékező és arra engem – e két eseménynek talán ma már egyetlen még élő részese és tanúját – emlékeztető meleghangú, baráti levelére.

De emlékeztető levelek akaratlanul is feltámasztotta emlékezetemben a régen eltemetett és jórészt elfelejtett múltat, s benne a mi közvetlen 1919 utáni, tehetetlenség letargiájába ájult életünket. S amikor abban a félszázad előtti erdélyi magyar világban találkoztam egykori fiatal magammal – aki eleve csupán a magyar kultúrának elkötelezett építőmunkás voltomban, politikai felkészültség és tapasztalat nélkül vállalni merészelttem a magyar tömegek ébresztésének és a romániai új valóságban

való útmutatásának politikai munkájában a magam élenjáró részét – nem tudtam megállani, hogy ennek az én múltbeli énemnek azt a politikai kitérő útját most – bár így papiroson – újra be ne járjam a *Kiáltó* szóval való kezdetétől a búcsúzó *Nyilatkozattal* való végéig. De fáradt, vén ember létemre ez hosszú és nehéz út volt. Sokszor kellett útközben megpihennem, sokszor azért megállanom, hogy emlékezetemből előkaparjam: hogy is volt tovább, és sokszor el is tévedtem, s újra kellett igazodnom, hogy a régi útra visszataláljak.

S amikor aztán utam végére értem, megint csak megállottam és azon gondolkoztam máig, hogy vajon elküldjem-e Nektek ezt az írásomat, mely ebben a formájában (tartalmában és terjedelmében) már nem annyira egy barátainknak írott köszönő válaszlevél, mint inkább a magam számára való visszavetítése egykori politikai exkurziómnak azért, hogy most félszázad távlatából lehetőleg elfogulatlanul megállapíthassam: mi volt abban helyénvaló, hasznos, értékes és esetleg eredményes is, és mi volt helytelen, haszontalan, értéktelen – tehát eredménytelen. És ha – hosszas habozás után – most mégis elküldöm, kérek, fogadjátok azt annak, aminek indult: egy Hozzátok írt magánlevelemnek, emlékező viszonzásul a Tőletek kapott emlékeztető baráti levélre.

Kívánok Nektek mindnyájatoknak jó egészséget és vagyok őszinte baráti üdvözlettel

Kós Károly

Kolozsvár, 1971. május 24.
[Kós 1971: 1501–1512]

■

EMLÍTETTÜK MÁR: a (közel)jövőre bízunk a nagy Kós-monográfia anyagának összehordását, amelyben tevékenységének eddig kevésbé értékelt oldalait kell majd megmutatni – elsősorban a politikai téren végzett munkájára gondolunk. Kiváló előny és körülmény e (leendő) tanulmány számára, hogy nem a marxi–lenini zsinórmérték szerint kell majd megszerkeszteni... Ehhez az *épülethez* az alábbiakban egy *téglával* kívánunk hozzájárulni.

Kós politikai tevékenységének részletes elemzésekor feltétlenül ki kell majd térni a Magyar Párt szerepére, a párt és az ellenzék viszonyára. Ráadásul egy alapvető játékszabályt is be kell majd tartani (történészek számára talán fölösleges ezt külön kihangsúlyozni): az adandó válaszok keresésekor és megfogalmazásakor nem szabad föltenni a „mi lett volna, ha...” kérdést. Mert ha Bánffy és Bethlen megértik egymást, ha egységesen lépnek föl... (A példát nem véletlenül mondjuk, mai politikusainknak üzenünk vele és általa!) – Mi lett volna? Nem tudhatjuk, mert a történelem kereke csak előre forog. Annyit azonban a tények ismeretének jelenlegi állapotában is meg lehet fogalmazni, hogy az ellentét e két ember között, *akkor és ott* megvolt. Ez Kós szövegeinek összevetéséből is kiderül. Nézzük csak miként ír Bánffyról és miként emlékezik Bethlen Györgyre:

„Bánffy Miklós ma egyike legmagyarabb, de mindenesetre legerdélyibb íróművészeinknek. – Kisbán Miklós [Bánffy írói álneve – K. P.] »Naplegendá«-ja nem is olyan régen nagy dolog volt. De elbeszélései között olyanok akadnak (*Farkasok*), melyeknek olvasásakor fel kell sóhajtanunk: Kár, hogy az író, aki úgy ismeri ezt a mi világunkat, nem ír többet.

Igaz! Most fogadta el egy drámáját a Magyar Színház. Mikor van ideje ennek az embernek az írásra? De ezenkívül rajzol és fest. Értsük meg, magyar művész urak, nemcsak fest – ez ma már majdnem közönséges dolog –, de rajzol is. Tud rajzolni! És ez ma nagy dolog Hunniában.

De ezenkívül szenvedélyes automobilozó, elsőrendű vadász. Kitűnően biliárdozik. Sőt egy időben veszedelmesen kártyázott is.

Mikor ért reá ez az ember, hogy jogot hallgasson, vizsgát tegyen, hivatalban dolgozzon? Nem tudom. Mert most mindössze 39 esztendő.

És végül most rendet akar csinálni az Operaháznál és a Nemzeti Színháznál. Hisszük, hogy ez sikerülni fog neki. De siessen is Bánffy Miklós, mert itt Erdélyben is szükség volna reá erősen.

Vagy talán közbe ráér erre is? Lehet. Csodálatos ember a Bánffy Dénes késői utóda: Bánffy Miklós. Igazi erdélyi ember, erős kalotaszegi magyar!

Egy dolgozó mágnás, egy Kolozs megyei mágnás!” [Kalotaszeg, 1912. 7. sz.]

Kós öt-hat évtizeddel később meséli el Bánffy „veszedelmes kártyázását”: „Sokáig emlegették azt a kártyacsatáját a fekete szakállas, földsüket, hírhedt kártyakirályal, az örmény Asbei-jel, amelyen ez a Grand kávéházi kártyaszobában egy éjszaka elnyerte tőle a nagykorúságakor reáíratott kalotaszentkirályi uradalmat (melyet aztán atyja egy kolozsvári bérház és életjáradék ellenében váltott vissza az örménytől, de fia nevére a magáéra íratta vissza).” [Kós 1991: 173–174.] (Hogy mi ebben a „csodálatos”, arról el lehetne elmélkedni... – K. P. magánvéleménye.)

Most nézzük a másik személyt. Kós az imént idézett *Kalotaszegi vállalkozásban* így emlékezik Bánffyra és annak politikai ellenfelére, Bethlen Györgyre:

„... *Bánffy Miklós volt, aki az eszes, nagy műveltségű, széles látókörű és rafinált diplomata fölényével mélységesen lenézte korlátolt műveltségű, szűk látókörű, politikus mágnástársát: Bethlen György pártelnököt.*” [Kiemelés tőlem – K. P.]

Ligeti Ernő 1941-ben megjelent könyve, a *Súly alatt a pálma*, viszont teljesen más megvilágításba állítja Bethlen Györgyöt. Nem kívánok állást foglalni a vitában, csupán a vélemények különbözőségét kívántam dokumentálni. Tekintve, hogy Ligeti művéhez nehéz hozzáférni, a teljes – Bethlen Györgyre vonatkozó – jegyzetet idézem:

„Mindinkább bebizonyosodik, hogy Bethlen György személyében az Erdélyi Magyar Párt élére rendkívül komoly és felelősségét teljes mértékben átérző férfiú került. Bethlen György 1913 óta visz szerepet a közéletben, amikor Kolozsvár törvényhatósági bizottságába választották. A Magyar Pártnak 1924 óta alelnöke, 1926 óta pedig elnöke. Tizenhat éven keresztül nemcsak kifelé, de befelé is komoly támadásokkal kellett megküzdenie. A megbízatás, amelyet vállalt, hálátlan volt, mert az embereknek csak látható, lármás sikerek iránt van érzéke, a Magyar Párt pedig az elvi nagy kérdésekben soha meg nem alkuvó magatartása miatt erre nem számíthatott. Bethlen Györgynek mindenesetre módjában lett volna pártjának vezérkarát és saját személyét is »népszerűsíteni«. De Bethlen György semmit sem vetett meg úgy, mint a személyi kultuszt, az olcsó tömjénezést, parányi eredményeknek felfújását, részletsikereknek hangos dobra verését. Szinte nyugtalanító szerénységbe visszahúzódva, a kívülről szemlélő felületes benyomásokat szerzett róla, úgy tűnt fel, mint aki nem eléggé »erélyes«, hol pedig úgy, mint akinek »elvei a politikában nem elég hajlékonyak és rugalmasak«. Egyik feltevés sem felel meg a valóságnak. Bethlen György legfeljebb intranzigens [meg nem alkuvó – K. P.] volt, makacs, de magatartásában sok erő rejtett és elveinek vaskövetkezetessége a helyes útírányt igazolta. 22 esztendő távlatából nézve, vajjon ki lett volna alkalmasabb vezéregyéniség nemcsak eredményeket elérni Bukarest felé, de a pártot is jobban összetartani? Ki testesítette meg a munkaszeretetet, az erkölcsi emelkedettséget, a tökéletes pártatlanságot és a kisebbségi álláspont tisztességét jobban? Persze hogy voltak a kisebbségi pártmozgalomnak taktikai tévedései és szerves hibái. Valószínű, hogy Bethlen György is tisztában volt az ezeket korholó bírálatokban megnyilatkozó igazság értékével? Nem egyszer találjuk őt tépelődve, hánykolódva, dilemmák között, saját pártjának foglyaként, megviselt idegekkel. Könnyen gyanakodhatóvá vált az, akinek oly sok oka volt gyanakodni, pesszimistává, akinek pesszimizmusát a munkahelyén megszerzett tapasztalatok meggyökeresítették. Egy kisebbségi népnek szorongatott elhelyezkedése a jogi álláspont elismerésére sohasem hajlandó és elvakult többségi nép keretében a dolgok természeténél fogva nem is tehetette lehetővé, hogy Bethlen György minden egyes lépését megmagyarázza a nyilvánosság előtt és megindokolja elhatározásainak lelki hátterét. Mindezt legfeljebb sejteni lehetett. Ha fontos egyáltalában rágódní e kérdés felett – hiszen a kisebbségi politikának minden cselekménye a nap követelményeihez igazodott és most már

szerencsére túl vagyunk úgy az egyiken, mind a másikon, minden kisebbségpolitikai ige lomtárba került felszabadulásunk sorsdöntő tényével [1941-ben vagyunk! – K. P.] – úgy talán megállapíthatjuk, hogy a pártszervezkedés hiányosságaiért nem lehet Bethlen Györgyöt felelőssé tenni és egyes hiányzó erényeiért nem lehet elhomályosítani azt a tündöklő erényt, amelynek Bethlen képviselője volt: az erkölcsi tudatot és jellemszilárdságot.” [Ligeti: 140–141.]

IGEN NEHÉZ ELDÖNTENI, hogy kinek volt igaza: Kós Károlynak-e vagy Ligeti Ernőnek, Bánffy Miklósnak-e avagy Bethlen Györgynek? A választ nem tudjuk, csak sejtetjük: *nézőpont kérdése*... Az eddigiekből viszont az kétségtelenné válik, hogy Kós a Bánffy pártján állt, Ligeti pedig Bethlent tartotta jobb és hatékonyabb politikusnak. (Vesd össze: Szentimrei Jenő a *Brassói Lapok*ban cikkezett „a Bethlen György és Bánffy Miklós közötti kiegyenlíthetetlen ellentétekről.” [Mikó 1941: 166.]) Itt tanok és eszmék, vélemények és vélt vagy valós „igazságok” csatáznak, döntőbíró pedig csak az lehetne, aki a „per” minden egyes iratát, az 1910-től máig megjelent minden erre vonatkozó írást és cselekedetet, azok mozgatóerőit, a kiváltó okokat és az elért eredményeket egyformán ismeri, képes azokat elemezni és helyességükről vagy káros mivoltukról ítélni... Tudomásunk szerint pedig nincs olyan ember, aki ezt *egyedül* meg tudná tenni. – Kérjük, ne várjanak objektív „bírói” döntést. E kötet összeállítója nem vállalkozhat ítélethozatalra. E könyv csupán Kós Károly életének néhány mozzanatát emelte ki, s néhány olyan írását idézte, amellyel kettős célunk volt: egyrészt emlékezni és emlékeztetni kívánunk Erdély utolsó céhes mesterének életművére, másrészt arra biztatjuk az Olvasót, hogy vesse össze a korabeli eseményeket és mai helyzetünket... Arra szólítjuk fel az Olvasót, gondolkozzon el, vonja le a maga számára fontos következtetéseket, s okuljon Kós Károly példáján, példabeszédein. Talán sikerül néhány ingadozó lelket az állandó szellemi és erkölcsi megerősítés, az „építkezés” híveivé tenni...

Útmutatóul és útravalóul egy Mikó Imre-idézetet [Mikó 1941: 165.] nyújtunk át az Olvasónak:

„... kisebbségi sorsban, ahol nem kormányprogramok között kell választani, hanem az a kérdés, hogy megélünk-e vagy elpusztulunk, az irodalomnak is ki kell lépni tárgyilagosságából, amit írónk egy része meg is tett. Egyébként Reményik-Végvári versei, Kós Károly *Varju nemzetsége*, Tamási Ábelje vagy Nyirő József *Uz Bencéje* több önbizalmat, életkedvet és erdélyi öntudatot adott a magyarság elesettjeinek, mint akárhány kortesbeszéd vagy interpelláció.”

KÖTETÜNK VÉGÉN, a Mester sírjára helyezendő fehér krizantém mellé Kemény János baráti sorait idézzük, amellyel az ötvenéves Kós Károlyt köszöntötte. Címe: *Áldozatos élet*. A neves író és mecénás hetven évvel ezelőtt papírra vetett gondolatai méltóképpen emlékeznek meg Kós Károly példamutató, szép életéről.

„Azok közé az emberek közé tartozik ő, akik, ha önmagukért élnének csupán, elérhetnének a földi élet kényelmes csúcspontjaira, de mivel szívüket, tehetségüket, egész életüket odaajándékozták a mi népünknek s a vele való sorsközösséget *önként* vállalták, az önkéntes áldozatban önmaguk életét elégetik, hogy mindaz a belső gazdagság, ami bennük felhalmozódott, felszabadulva rászállhasson azokra, akikért lemondtak arról az emberi jogról, hogy önmagukért éljenek. Túl a kortárs szemével alig megmérhető, művészi kvalitásain, *ezért az áldozatos életéért* szeretem Kós Károlyt. És hálával telek el, amikor arra gondolok, hogy engem, s mindnyájunkat, akik hódolattal állunk meg az erdélyi szellem alkotásai előtt, ezen az érzésen felül megajándékozott néhány csodálatos szépségű könyvvel, rajzokkal, metszetekkel, épülettervekkel, melyek, mint diplomái és iskolái az ő szerelmét dokumentálják az iránt a föld iránt, melyhez ugyanakkor, amikor mások elhagyták, ő áldozatos lélekkel visszatért.”

[*Helikon*, 1933. 10. sz.]

ⁱ Az eredeti szövegben ez olvasható: „szervezkedjünk *át* a munkára”, de tekintve, hogy a szövegben elég sok a betűkihagyás és az „át” szó előtt is indokolatlanul nagy szóköz van, föltételezhető, hogy a szedésből kiesett a *h* betű, s „át” helyett „hát” olvasandó; a mondat értelmezése is az utóbbi változat mellett szól. Több idézetben [pl. *Mikó* 1941: 20.; *Mikó* 1976: 7.; *Pomogáts*: 46.] is „át” szerepel, a *Romániai magyar irodalmi lexikon* viszont a javított sort közli [*RoMIL* 3: 11.], sőt az egyik helyen így olvasható: „szervezkedjünk *tehát* a munkára” [*Kántor–Láng–Réthy*: 11.]. Köztes megoldásként maradjunk a közölt változattal: „szervezkedjünk hát a munkára”.